ЛІТОПИС
червоної калини

1932

БЕРЕЗЕНЬ

М. Бутович.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . . 3 50 »
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно . . . . 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121 / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 8/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Ціна для нечленів / членів

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина I.-IV. . . . 8·40 « 4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії . . . . 90 « 45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 . 1·50 « 75 «
М. Дольницький — Божик - Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . 1·50 « 75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84 . . . . . . 3·25 « 1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . 4·50 « 2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104 . . . . 1·50 « 75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179 3·— « 1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267 . . . . 4·50 « 2·25 «
Роман Купчинський:
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208 4·— « 2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192 . . 4·— « 2·— «
Федір Дудко:
I. **Чорторий.** Сторін 192 . . . . 3·50 « 1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192 . . . . 4·— « 2·— «
III. **На Згарищах** . . . . 4·— « 2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол. 3·50 « 1·75 »
Ч. IV. . . . . 3·— « 1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку . . . . 5·— « 2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол. 4·— « 2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя . . . . 4·—зл. 2·—зл.

Ціна для нечленів / членів

Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни.
I і II. Частина . . . . по зол. 3·— « 1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси . . . . 3·50 « 1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I. 13·50 « 6·75 «
т. II. . . . . 8·— « 4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів) . . . . . . 4·50 « 2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном** 1·80 « 0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів**
I, II. і III. Частина . . . . по зол. 4·— « 2·— «
IV. Частина . . . . 6·— « 3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі) . . . . 3·50 « 1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів . . . . 4·50 « 2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини . . . . 3·— « 1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій** . . . . 2·— « 1.— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови . . . . 2.80 » 1 40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4·— « 2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.** . . 3·— « 1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . . 6·— « 3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник** . . . . . 14·— « 7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки** 5· - « 2·50 «
„ „ **Пекло на землі** . . 5·— « 2·50 «
„ „ **З Соловецького пекла на волю** . . . . 65·0 « 3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря** . . . 2·80 « 1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля** 6·— « 3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив** 6·— « 3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок** . . . . 3·50 « 1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець** 7·— « 3·50 «

АДРЕСА: **ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III**

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
IV. Річник

ЧИСЛО 3 * БЕРЕЗЕНЬ * 1932

Панцирник „Черник“ на стації Сихів
Січень 1919 р.

Микола Матіїв-Мельник

Хозарська данина

И наидоша я Козаре, сѣдящая въ лѣсѣхъ, на горахъ, и ркоша Козарѣ: „Платите намъ дань!“
(Іпат. Літоп. Збірн.)

Де Дніпр, Славутиця-преславна,
Де гори, доли й рівнина —
Жили на тій Землі віддавна
Завзяті, горді племена.

Про них старий чернець, учений,
Зложив потомкам літопис:
Що був то люд грізний, силенний —
І знав цінити меч і спис.

Найкраще-ж племя — то Поляни,
Що над самим Дніпром жили,
І над крутими берегами,
На горах, город завели.

А були в них молодці жваві:
Кий, Щек і Хорив — три брати —
І лад в новій настав державі
Від їх розуму й доброти.

Тай обичаї свої мали,
Закони, правду і любов —
І сивий волос поважали
І цінували братню кров.

Ростив їм Сварог збіжжа яре,
Дощі росили цілину —
Та враз найшли на них Хозари
Й сказали: „Дайте данину!“

Став посол гордо у теремі:
— Платіть нам дань! — заговорив
— Ми скоро край ваш заберемо! —
І в землю вістрям спис зарив.

І рушили Поляни в раду,
А гнів їх пражив, мов бичі, —
Враз кинув слово хтось в громаду:
Гей, даймо їм у дань мечі!!

...І послові мечі подали,
І він приніс цю дивну дань.
Старці хозарські задрожали:
— Ой, князю, на мечі поглянь!

— Шаблями царство ми створили,
— Та в нас шаблі лиш односторі —
— Мечі-ж їх обоюду гострі!..
— Від них поникнуть наші сили.

— Не добра дань це, князю-пане,
— Бо обоюдні в них мечі!
— Від них погибіль нам настане!..
І заквиліли, як сичі.

...И събысться все! — так розказав
Нам літописець про той час:
З'явився лицар Святослав
І крикнув їм: „Іду на вас!“

Від Видавництва

Чергові місяці, це вже весняні. З весною зменшується звичайно попит на книжку і весну й літо використовується на підготовку осіннього книжкового сезону.

Тим разом ще й загальна економічна кріза спонукує нас дещо обмежити видавання нових книжок, щоб у важкому часі не перевантажувати надто книгарських полиць, зокрема, не обтяжувати грошевими зобовязаннями наших членів — солідних і постійних відборців видань „Ч. К.“, навпаки дати їм т. зв. „передишку“ та змогу сплатити за цей час давніші залеглости.

Ця недовга перерва — яка звичайно буває кожного року — оправдана ще й тим, що в тому році, видавництво наше і так взяло надто великий розгін, випускаючи побільше книжок, як намічувалося в пляні.

Нові члени, яких доволі богато вступило за останні місяці, матимуть змогу, переглянувши свої бібліотеки, доповнити їх давнішими й новішими книжками „Чер. Калини“ за половину ціни, притому сплачуватимуть рати на уділ, щоб на майбутнє не відчули грошових труднощів.

Катальоґи видань „Ч.К.“ розсилаємо разом з книжками та членськими Календарями-Альманахами, а хтоб не одержав їх помилково, одержить відворотно, коли повідомить листівкою.

Редакція Ч. К. приступає з початком березня до приготування матеріялів для Календаря-Альманаха на черговий рік. Реченець надсилання рукописів, найдальше до 10 квітня. В половині квітня приняті праці будуть віддані до друку.

Шановних наших співробітників прохаємо спішитись. Писати не довго, а цікаво — 5-10 стор. друку. За вчас надіслані твори призначуємо окремі премії книжками. Памятайте про реченець: **до 10 квітня найдальше.**

Редакція Ч. К., Львів, Підвалля 7. III п.

Дещо про державну жандармерію ЗОУНР.

Студія. — Написав *Др. Іван Козак,* сотник УГА.

Оружна сила і сторожа прилюдної безпеки, це виконуючі чинники державної влади: це охорона й підтримка всякої держави без огляду на її устрій. Тому всі державні народи шанують в них своїх оборонців і сторожів, а службу їх уважають найбільшою почестю.

Та військо і жандармерія служать одночасно до того, щоби держати у послусі та угнітати чужі народи, втілені до даної держави. З цього приводу недержавні народи, звані в наших часах »національними меншостями«, добачують у війську, а передусім у сторожі безпеки пануючої нації своїх безпосередніх гнобителів, гідних ненависти й погорди.

В нас — на жаль — дуже часто не доцінювали та не доцінюють тих двох збройних державних чинників, не зважаючи на те, що Українська Галицька Армія та її посестра Державна Жандармерія можуть почванитися майже надлюдськими успіхами у визвольних змаганнях Українського Народу і будівництві Української Державности по цей і по той бік Збруча. — Головно-ж відносно жандармерії доводиться нераз чути, що це установа наскрізь »реакційна« й зовсім злишня у демократичній державі. Тому, що такий погляд є в значній мірі впливом незнання законного призначення і заслуг державної жандармерії З. О. У. Н. Р., попробую доказати його нестійність, переповідаючи коротко історичний розвій і діяльність цього корпусу.

I.

Жандармерія є — як сама назва вказує — французького походження*). Вперве подибуємо цю знамениту установу в часі великої французької революції, а Наполеон І. орґанізував її систематично та заводив у всіх завойованих краях. Таким робом дісталася жандармерія в 1805 р. до б. Австрії. Завданням тодішньої жандармерії було передусім удержувати лад і безпеку на шляхах і торговицях, захищувати населення перед самоволею і насильствами військових осіб та берегти загального і приватного майна. — Ця жандармерія існувала в Австрії тільки протягом французької інвазії і щезла разом з нею.

Як самостійна формація виступає жандармерія наперед у Льомбардії і південному Тиролі. Після прилучення сих країв до Австрії 1814 р. зорґанізовано там в 1820 р. із жандармів, що служили за попередньої влади, окремий жандармський полк. Була це виключно військова частина, яка в часі війни мала виконувати звичайну військову службу на фронті, чи в припіллю, так, як всі инші військові частини, а в часі мира повнила службу прилюдної безпеки.

В 1849 р. створено корпус жандармерії для цілої тодішньої австрійської держави, а ціс. рішенням з 18. І. 1850 затверджено тимчасовий орґанізаційний статут для жандармерії, проголошений розп. міністерства внутрішніх справ з тої самої дати (в. д. з. ч. 19 з 1850 р.). Основні постанови цього статуту ось такі: Для всіх країв Австрії установлюється жандармерію (краєву сторожу безпеки). Жандармерія являється вартовим корпусом, зорґанізованим на військовий лад. Її завданням є берегти загального ладу і прилюдної безпеки, припинювати нарушення законів та підпомогати державну владу у переведенню в життя її заряджень. Жандармерія творить складову часть армії і підлягає військовому судівництву та військовим дисціплінарним приписам. — Відповідно до коронних країв поділено цілий корпус на 19 полків, пересічно по 1000 чоловіка. Начальний провід над цілим корпусом мав »ґенеральний інспектор жандармерії«. Він сам підлягав у військових справах міністерству війни, а відносно уживання жандармерії до служби безпеки, як також відносно доручених йому чинностей державної адміністрації був він — як і цілий корпус жандармерії — підчинений міністерству внутрішніх справ.

В 1852 р. підпорядковано жандармерію новозаснованому »найвищому поліційному урядові«, що його начальником назначено першого ґенерального інспектора жандармерії; а після утворення окремого міністерства поліції підчинено ціс. рішенням з 14. XI. 1859 жандармерію взагалі, а ґенеральну інспекцію жандармерії зокрема, безпосередно начальній команді армії. Міністерству внутрішніх справ полишено тільки адміністративно-господарські справи цього корпусу.

Чергову реорґанізацію цілої жандармерії переведено 1860 р., оставляючи в силі попередні приписи відносно підчинення жандармерії. Число жандармських полків зменшено на 10, а ціс. рішенням з 28. І. 1866 переформовано їх у 15 »краєвих команд жандармерії«. Одночасно знесено ґенеральну інспекцію жандармерії, а натомісць установлено уряд »інспектора жандармерії«. Йому доручено військовий провід та дисціплінарну власть над цілим корпусом, як також персональні справи старшин жандармерії; усі інші чинности б. ґенеральної інспекції перебрало міністерство краєвої оборони. На підставі постанов з 1873 р. установлено в осідку кожної краєвої політичної влади краєву команду жандармерії. Так повстало зразу 16, а відтак 14 краєвих команд з черговими числами 1-14, в тім для (цілої) Галичини краєва команда жандармерії ч. 5 у Львові, а для Буковини краєва команда ч. 13 в Чернівцях. Вона була посередним чинником поміж обома згаданими краєвими командами та міністерством краєвої оборони.

Першу реорґанізацію жандармерії законодатним шляхом переведено законом з 26. II. 1876 (в. д. з. ч. 19). Основні постанови цього закону ось такі: Жандармерія являється одноцільним вартовим корпусом, зорґанізованим на військовий лад, а призначеним берегти прилюдного спокою, порядку і безпеки, і її вилучується із звязку постійного війська. Дотично повнення цеї служби підлягає жандармерія повітовим і краєвим політичним урядам, а у військових, адміністративних і господарських справах, як також відносно вишколу і провірки служби окремим військовим зверхникам жандармерії. В останній черзі жандармерія підчинена у всіх справах міністерству краєвої оборони, яке на випадок потреби окремих заряджень щодо прилюдної безпеки має порозумітися з міністерством внутрішніх справ. Інспектор жандармерії є відповідальним помішним чинником міністра краєвої оборони і має удержувати карність та кермувати військовою службою в цілім

*) gens d'arme (чит. жан-д-арм) = люде зброї.

корпусі. Отсі постанови закона з 1876 р. увійшли в цілости до »закону про жандармерію« з 25. XII. 1894 (в. д. з. ч. 1 з 1895). Цей закон обовязував аж до розпаду б. Австрії та ляг в основу орґанізації Державної Жандармерії З. О. У. Н. Р.

Крім наведених щойно постанов закону з 1876 р. обіймає закон з 1894 р., що слідує: Старшини жандармерії, як її військові зверхники, мають кермувати військовим та фаховим вишколом своїх підчинених, удержувати серед них військову карність та дбати про їх улад і озброєння. — Староство (повітовий політичний уряд) є »службовою владою« жандармерії, розміщеної в дотичному повіті. — »Службова влада« кермує безпосередньо службою безпеки та видає станицям жандармерії відносні »доручення«, що їх жандармерія обовязана безумовно виконувати. Іншим цивільним і військовим властям ані громадським урядам жандармерія не підлягає. — Тільки судам і державній прокуратсрії прислугує право користуватися безпосередньо службою жандармерії, всі-ж інші державні установи мають відносно асистенції жандармерії звертатися до службової влади за виїмком наглих випадків. Усі особи жандармерії підлягають військовому судівництву та військовим дисціплінарним приписам в такій самій мірі, як чинні особи війська та краєвої оборони рівнорядних степенів*). — В службі користується жандарм законними правами військової і цивільної варти. Принимання старшин й підстаршин до корпусу є залежне від сповнення точно означених передумов, як також відбуття однорічної пробної служби, зложення фахового іспиту та зобовязання до 4-річної служби у жандармерії.

Внутрішню орґанізацію жандармерії управильнено »орґанічними постановами для жандармерії«, як слідує: Жандармерія, розміщена на области одного коронного краю, творить під військовим і господарсько-адміністративним оглядом самостійну одиницю, звану краєвою командою жандармерії. Булава краєвої команди находиться в осідку дотичного краєвого політичного уряду. Краєвими командантами є булавні старшини жандармерії. Для теоретичного вишколу пробних жандармів та командантів станиць істнує при кожній краєвій команді жандармерії »доповняючий відділ«.

Краєві команди жандармерії діляться на відділи жандармерії, що з них кожний обіймає жандармерію двох або більше повітів. Відділовими командами проводять звичайно сотенні старшини жандармерії. В більших краях є ще »експоновані булавні старшини жандармерії«, яким підлягає безпосередньо відповідне число відділів. — На просторі Східної Галичини було перед переворотом трьох експонованих булавних старшин, а саме: у Львові, Перемишлі і Станиславові.

Відділи діляться на »повітові команди жандармерії«, що з них кожна обіймає жандармерію одного політичного повіту. Повітові команди жандармерії находяться в осідках повітових політичних урядів (староств). На чолі повітових команд стоять повітові вахтмайстри. Найнизчою орґанізаційною одиницею жандармерії є станиця. Станиці жандармерії находяться у всіх повітових містах та важніших місцевостях, а їх обсада є ріжно велика, відповідно до простору, числа населення і обставин прилюдної безпеки. — Командантами станиць є вахтмайстри.

Відносно виконування служби видано »службову інструкцію для жандармерії«, а про озброєння та виряд, улад, вишкіл, приміщення, адміністративно-господарську службу і канцелярійне діловодство окремі приписи. Вислуженину осіб жандармерії та заосмотрення їхніх вдів і сиріт управильнено законом з 29. І. 1897. Переповідати хочби поверховно постанови наведених приписів сягає поза рамці отсеї розвідки. Відносно озброєння слід тут замітити, що особи жандармерії з долини до вахтмайстра II. кл. включно були узброєні т. зв. жандармською шаблею (рід піхотинної шаблі) та карабіном Манліхера м. 95 з баґнетом, а всі останні старшинською піхотною шаблею і пістолем.

Як слідує із повищого історичного начерку, жандармерія у б. Австрії була зразу виключно військовою формацією, вивінуваною певною самостійністю та поліційною властю, а відтак в міру зміни конституції і адміністрації та на підставі практичного досвіду перемінено її на вартовий корпус, призначений у першу чергу удержувати лад, дбати про прилюдну безпеку та берегти життя і майна громадян. Вона стала тільки виконуючим чинником державної влади без жадної поліційної власти.

Одначе це не спинювало австрійсько-польської влади у Галичині, надуживати жандармерії до політичних цілей на шкоду непольського населення. Повітові команди і станиці жандармерії у Східній Галичині обсаджувано переважно чужинцями, головно т. зв. Мазурами із західної части краю, які дуже часто допускалися самоволі та всупереч свойому законному призначенню ставали пострахом українського села. Натомісць жандармів української народности приділювано, як »політично ненадійних« до служби у Західній Галичині; тільки малий їх відсоток мав щастя одержати службовий придія серед рідного населення. Крім того були жандарми-Українці наражені на всілякі прикрости з боку своїх зверхників, поминення при підвищуванню, тощо. У старшинському корпусі жандармерії було тільки кількох Українців, що з них ані один не мав службового приділу у Східній Галичині безпосередньо перед переворотом.

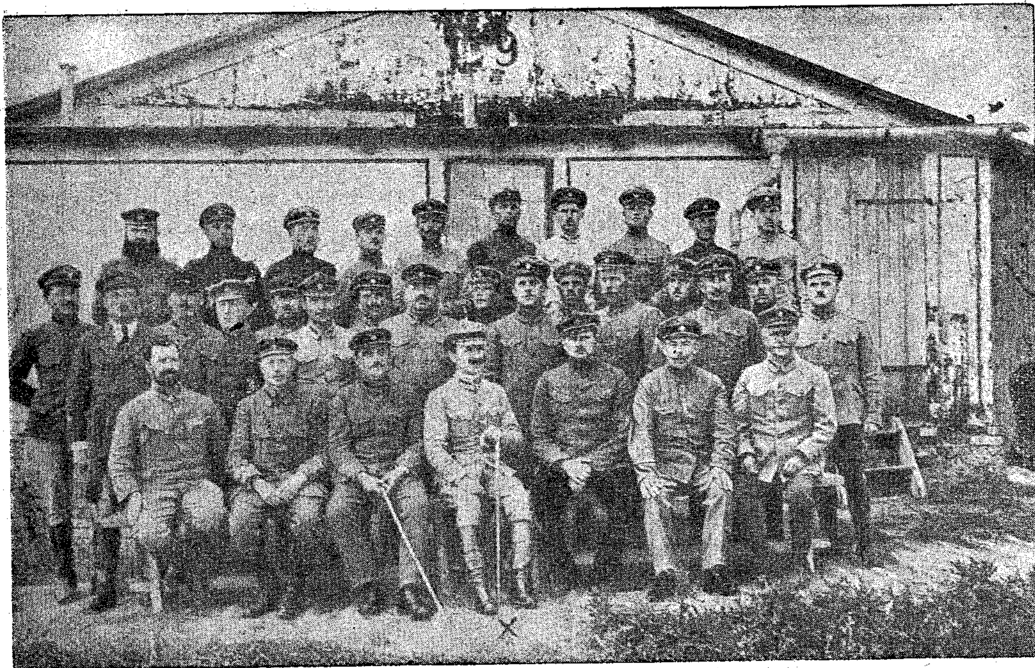
До 1867 р. була у цілій б. монархії одноцільна жандармерія. Від цього-ж року одержали »краї угорської корони« окрему жандармерію, що її в 1876 р. поширено на Хорвацію і Семигород.

Після окупації Боснії і Герцоговини утворено для цих країв окремий »боснійсько-герцеґовинський жандармський корпус«.

II.

В часі перевороту дня 1 листопада 1918 р. розоружено у Східній Галичині всі станиці жандармерії, а на їх місце утворено майже в кожній місцевости т. зв. міліцію, зложену з добровольців. На Покуттю названо її »державною міліцією«. В місцевостях, де безпосередньо перед переворотом були на станицях жандарми-Українці, перебрали вони орґанізацію міліції і провід над нею. Однак їх у Східній Галичині було тоді ще замало, щоби можна було на кожну станицю приділити бодай одного заводового жандарма. Тому міліція рекрутувалася з людей, що не мали до цеї преважної служби ніякої кваліфікації, а до міліції вступали переважно тільки тому, щоби відтягнутися від служби в боєвих частинах. Вслід за цим міліція

*) Означення степенів у жандармерії з долини в гору були ось такі: жандарм (рівний степеневі вістуна при війську), фірер, віцевахтмайстер, вахтмайстер II. кляси, вахтмайстер I. кляси, повітовий, згл. булавний вахтмайстер. — Повітовий (булавний) вахтмайстер зачислювався до »ґажистів без черги«. — Назви старшинських степенів були такі самі, як у війську (означення IX. черги, як у кінноті).

Відділ Державної Жандармерії при Українській Бриґаді в Німецькім Ябліннім (Ч. С. Р.)
(✕ от. Іван Дичка).

кликували деморалізацію, ширили знеохоту до нової, народної влади та підкопували її повагу.

Рішенням Ради Державних Секретарів ЗОУНР з дня 6 листопада 1918 утворено в порозумінню з Начальною Командою Українських Військ »Корпус Української Державної Жандармерії«. Підставою орґанізації сього корпусу став закон про жандармерію з 25. XII. 1894. Новоутворений корпус державної жандармерії підчинено в останній черзі у всіх справах Державному Секретаріятові Військових Справ. Одночасно установлено Команду Державної Жандармерії з осідком у Львові, а першим її командантом іменовано отамана Льва Індишевського.

не тільки не сповняла свого завдання як слід, але навпаки чинила несвідомо або й свідомо надужиття. Це спонукало повітові осередки, взятися негайно за орґанізацію правильної сторожі безпеки. В декількох повітах завдання це перебрали добровільно старшини-чужинці (головно Німці), що їх переворот заскочив на становищах австрійських відділєвих командантів жандармерії. Та таких випадків було дуже мало, так, що аж до прибуття старшин-Українців орґанізаційну працю вели передусім старші підстаршини жандармерії української народности, які служили у Східній Галичині безпосередно перед переворотом, або вспіли були вже в перших днях після нього вернути домів з чужини.

Не маючи змоги перевести відразу систематичну орґанізацію підчиненого собі корпусу, команда державної жандармерії мала своїм першим завданням, опертися на дотеперішній праці поодиноких повітових осередків, та, звівши її до спільного русла, повести дальшу будову. До цього було необхідним в першу чергу висвободити жандармерію зпід влади і впливу непокликаних чинників. Приказом ч. 1. зарядила команда державної жандармерії, що істнуючі вже повітові команди державної жандармерії мають аж до дальших заряджень продовжувати свою діяльність, кермуючися при цьому виключно постановами б. австрійських законів і розпорядків, перенятих Україн-

А була це вельми важка праця. Заводових жандармів-Українців було дома ще дуже мало; крім того кожний повіт творив тоді майже самостійну республику і брався переводити орґанізацію державних установ по своїм власним методам і поглядам. Усілякі військові команди і цивільні уряди уважали себе покликаними, назначувати на власну руку поодиноких комендантів жандармерії, руководячися притім тільки у виїмкових випадках кваліфікацією даної особи до відносного посту. Старших степенем і літами служби жандармів підчинювано молодшим, недосвідченим, а не рідко ляїкам, а безчисленні »позачергові« підвищування з боку всіляких невластивих чинників ви-

Частина полевої жандармерії УГА. з сот. Іваном Козаком в Йозефові (Ч. С. Р.)

ською Національною Радою, як також наказами приналежних чинників ЗОУНР. Залишено також покищо австрійські назви підстаршинських степенів жандармерії. Заразом Державний Секретаріят видав усім військовим командам та цивільним урядам заказ вмішуватися у внутрішні справи жандармерії та визначувати або змінювати її комендантів. Однак іще й після того станиці жандармерії нерідко одержували від поодиноких державних урядів в одній і тій самій справі цілком противоречні накази, чи доручення; а це головно від військових повітових команд та повітових державних комісаріятів, яких круги ділання довгий час взагалі не були розмежовані.

З огляду на це було становище команди державної жандармерії вельми важке, тим більше, що зразу вона не розпоряджала відповідно вишколеними та досвідченими старшинами. Служба поодиноких комендантів жандармерії полягає головно на обїздках підпорядкованих команд, чи станиць, щоби на підставі власних спостережень провірювати військову і службову справність підчинених, та на місці усувати недомагання і видавати доцільні накази. Такі обїздки відбуваються серед нормальних відносин у приписаних відступах часу; а необхідні вони і то як найчастіше в часі, коли твориться нову державність. Бо найточніші письменні звіти не зясовують дійсного стану так, як власні спостереження, а найкраще продумані письменні накази без провірки їх переведення та устного поучення і доповнення рідко осягають намічену мету.

Щоби хоч частинно зарадити недостачі старшин та улегчити своє завдання відносно організації жандармерії, назначила команда державної жандармерії з кінцем листопада 1918 р. трьох »експонованих старшин державної жандармерії«. Кожному з них підчинено державну жандармерію, розміщену на одній із трьох військово-терітеріяльних областей, заведених Держ. Секрет. військових справ. Осідками експонованих старшин були осідки областних (військових) команд. Експонованими старшинами іменовано: у Львові (тимчасов. осідок Жовква) сот. Івана Козака, в Станиславові сот. Степана Малиновича, а в Тернополі сот. Миколу Алиськевича. Цілу територію ЗОУНР. поділено на 23 відділи жандармерії (гл. шематизм). Відносно розміщення повітових команд і станиць жандармерії задержано стан зперед перевороту з вельми незначними змінами. Ізза недостачі старшин не можна було відділових команд негайно обсадити. Тому підчинено поодинокі повітові команди державної жандармерії прямо експонованим старшинам, а їх-же команді державної жандармерії. Постепенна обсада відділових команд почалася щойно з кінцем 1918 р. і то старшинами, здебільшого цілком необізнайомленими із службою жандармерії. Пізніше принято їх до пробної служби при державній жандармерії. В травні 1919 іменовано 7 підстаршин жандармерії старшинами (двох), згл. хорунжими (пятьох) після зложення приписаного іспиту. Два перші були іменовані правосильно уже передше Українською Національною Радою, так, що повторне іменовання було цілком злишне. Після упадку Львова перенеслася команда державної жандармерії до Тернополя, а відтам до Станиславова, де вона перебувала аж до загального відступу УГА., а саме дня 25. травня 1919. Для вишколу пробних жандармів зорганізовано при команді державної жандармерії »доповняючий відділ«. Наладнано також господарсько-адміністративну службу, що нею кермував »рахунково-економічний відділ команди державної жандармерії« під проводом рах. пор. Михайла Шльоса, а відтак рах. отамана Івана Мороза. Усю внутрішну організацію державної жандармерії переводжено на випробований австрійський зразок. Задержано також в основі озброєння б. австр. жандармерії. Однак шабель та карабінів було у державній жандармерії дуже мало, бо часть їх попала у непокликані руки при розоружуванню станиць в часі перевороту, а часть карабінів забрано відтак для кінноти УГА. Через те держ. жандарм. була узброєна переважно крісами австрійського зразку і багнетами. Розпоряд відносно однострою Війська ЗОУНР., проголошений вістником ДСВС. ч. 11. з 30/4. 1919 поминув державну жандармерію. Щойно розпорядком Диктатора ЗОУНР., виданим у Камянці на Поділлі в серпні або вересні 1919, установлено для державної жандармерії однострій, кроєм і барвою рівний одностроєві Війська, та темночервону (вишневу) краску вилогів. Тесаме заряджено відносно степеневих відзнак з тим, що відзнакою повітового (булавного) вахтмайстра має бути один широкий і три вузькі срібні пружки. Такі однострої і відзнаки носили особи державної жандармерії вже раніше, так, що згаданий розпорядок затвердив тільки фактичний стан.

З кінцем 1918 р. прибув до ЗОУНР. полковник б. австр. жандармерії Олександер Гаванський. Він був свого часу експонованим булавним старшиною жандармерії в Перемишлі, а на кілька місяців перед переворотом став краєвим комендантом жандармерії в Країні (краєва команда в Любляні ч. 12). Мимо того, що тодішний комендант державної жандармерії отам. Індишевський був куди молодшим старшиною від полк. Гаванського, а до б. австр. жандармерії був »приділений« щойно в часі світової війни, Державний Секретаріят не іменував полк. Гаванського комендантом державної жандармерії, але доручив йому ведення військової повітової команди в Станиславові. Відтак-же, коли полк. Гаванського звільнено з цього становища, назначено його інспектором державної жандармерії.

В лютому 1919. іменовано комендантом державної жандармерії підполк. Олександра Красіцького; його заступником став зразу отам. Індишевський, а після відкомандовання його на Велику Україну, отаман (пізніший підполк.) Яків Яськевич. Підполк. Красіцький та Яськевич були булавними, досвідченими старшинами б. австрійської жандармерії, а другий з них був безпосередньо перед переворотом тимчасовим краєвим комендантом жандармерії на Буковині (краєва команда в Чернівцях ч. 13).

(Продовження буде).

З району Махна

Написав — *Др. Павло Дубас,* — Філядельфія.

Весна 1918 року на Україні.

Девятьдесятий полк піхоти (доповняюча кадра — Ярослав) бувшої австрійської армії перенісся по довгім побуті в Одесі до міста Кривий Ріг в Катеринославщині. По національности полк був майже польський, з малою частиною Українців, цілком несвідомих. Командантом полку був полковник фон Ганак, знімчений Чех. Старшин Українців було двох; крім мене ще був Петро Ґан з Боратина коло Сокаля.

Під вечір гарного погідного дня вмаширували ми з музикою до міста і моя сотня, яка служила як охорона команди полку, розкватирувалась в будинку дівочої ґімназії.

Саме місто невеличке, але в дуже гарнім положенню. Простягається над рікою Інгулець, де безжурна молодь то купається, то „катається" на лодках. Гетьманська влада вже зробила була великий поступ в українізації. Викладова мова в ґімназії була українська, „садок Просвіти" завсіди був украшений в українському стилю, молодь горнулась до науки, а коли в додатку наш полк віддав до диспозиції Управи „Просвіти" нашу полкову музику, рух зачався на велику скалю. Концерти, представлення, забави з танцями не уставали.

Села в Криворіжчині переповнені бундючним, революційним елементом, що як свідомі Українці нераз з ненависти до „австріяків" заганяли себе в таке положення, що і виходу з того не можна було легко найти. Командант полку, який був предсідником наглого суду, уважав всякі такі селянські вибрики як „большевицький вибух" і нераз дуже тяжко було мені і чет. Ґанові переконати суд про правдивий стан річи. Ми оба служили як перекладчики та інформатори. Не одно українське життя ми врятували від кулі, вияснюючи дійсний стан справи, але і в не однім випадку наші заходи не помагали.

Одної ночі, в третій годині рано, дістаю приказ вимаршу в сторону Катеринослава. Причина: зліквідування „большевицьких банд" в околицях Гуляй Поля. По дорозі довідуюся від полковника, що в селі Володимирівка „банди" напали в ночі на чету Мадярів, які собі спокійно спали, й вирізали вісімдесять вояків та одного старшину, а ми йдемо тепер як „карательний" відділ.

Якось в неділю вечером зайшли ми в місточко Ново-Николаївка віддалене від Володимирівки яких 12 кільометрів. Тут вирішили ночувати. Зайшов я до Народнього Дому, а там аматорська вистава „Ох, не люби двох". Хор співає „Гандзю", а перетомлені вояки хотять спати. Народний Дім був призначений на кватири. Докалатали якось до кінця і стало спокійно.

На другий день раненько кілька сотень окружило село Володимирівку, там де вирізано Мадярів, і зігнали всіх мужчин на горбок до двора. Всіх було около вісімдесять. По моїй думці, винних в тій ґрупі не було, бо винні вивтікали. Командантом був Махно з Гуляй Поля, який по тій різні, яку він справив Мадярам, позакопував трупи в ямах, де баби копали глину, і зник. Ніхто з нас не знав, де закопані трупи, й довідатись також не можна було ніяк.

Страшний суд уряджено в одній з кімнат в дворі,

Махно зі своїм штабом на еміґрації.

куди кликали по одному з мужчин. Ціла процедура відбувалася коротко, а йшла менше більше так:

Питання: Як називаєшся? Відповідь: Так і так.

П.: Брав участь в різні? В.: Ні.

П.: Бачив, як це робилось? В.: Ні.

П: Був у селі в цей день? В.: Ні.

П.: Знаєш, де поховані трупи? В.: Ні.

П.: Чи знаєш, що щось такого сталося? В.: Ні.

Чи старий чи молодий, кожний давав такі короткі відповіди і ніхто не виявляв зденервування. От завзяті, думаю собі. Полковник аж пінився зі злости. Дивлюся на записки полковника, а він за деяким імям ставить хрестики і тих з хрестиками каже ставити окремо. Погано, думаю, шкода хлопців! Щоби хоч не були такі завзяті, можеби лекше було апелювати до милосердя, бо я певний, що ці всі невинні. Нічого не помогло. Сорок девять людей „з хрестиками" уставлено в двійки під камінну стайню. Мами, жінки, сестри поприносили своїм дещо перекусити і чекають оподалік, щоби їх допустили. Благання, просьби, плачі... Ніхто не допускає думки, що зараз станеться, бо все виглядає якесь неімовірне. Чотири скоростріли уставлено на яких сто

кроків перед двійками під стайнею. Сонце зачервонілося на небозводі. На приказ полковника чет. Петро Ґан щось говорить до засуджених на смерть... Це останні слова до них... промови добре не чути, бо жінки, які стоять оподалік, заводять... Полковник регочеться з радости... Нараз тра, тра, тра, тра... і дим заслонив засуджених.

Коли притихли кріси і дим піднісся, я побачив масу людського мяса змішаного в крові і лахміттю. Ані думки нема, щоби можливо було пізнати чоловіка в тім стані. За кілька хвилин, військо відходить і нарід з криком біжить до побитих, шукає то брата, то чоловіка, то сина, але де там... не можна розпізнати.

В тім самім моменті велика заграва показується на чотирох сторонах села. Село підпалили зі всіх сторін. Бідний нарід в розпуці заридав ще дужче. Не знає, що робити, шукати за своїм в тім людськім мясі, чи бігти ратувати домашне майно з вогню...

Серце крається з розпуки. Сонце зайшло, зробилося темно. Горять людські хати, пропадає майно, худоба в стайнях. Собаки виють. Наш полковник дає приказ до відмаршу.

Кілька днів ми ще стояли в Софіївці, в сусіднім селі від Володимирівки, на пострах, щоби підчас похоронів не вибухли знову які заворушення.

За кілька днів післали мене з моєю сотнею до Гуляй-Поля забрати овес для коней з двора. Мав я кільканацять підвід з Гуляй-Поля і при тій нагоді балакав з кількома селянами.

— Ей, здох би він, той Махно, стільки клопоту і нещастя нам наносить, але й боронить він нас від грабіжників, большевиків і всякої іншої зволочі!..— каже наш дядько.

Ще про відзнаки Сірожупанців

Написав — *Н. К.*

В ч. VII-VIII. „Літопису“ за рік 1931 подано відомости про військові відзнаки дивізії Сірожупанців. (ст. 13-14). Можу дещо ці відомости доповнити. Насамперед зазначу, що вигляд відзнак, на протязі не так довгого існування Сірої дивізії, часто, а власне поступово змінювався, аж поки не набрав ціх, що більше відповідали смаку української натури і вимогам життя цеї військової частини. Тодіто вони стали виглядати так, як описано в ч. VII-VIII. „Літопису“.

В часіж формування дивізії, ще в таборі, вироблено і вживано дещо відмінного однострою, який взорувався більше на німецькім взірці.

Отже, оскільки не зраджує память, початково відзнаки виглядали так:

Козаки (ранґи мали назви також інакші): Відзнаками служили срібні колоски, нашиті просто на комірі, без підкладки і без жадних додатків.

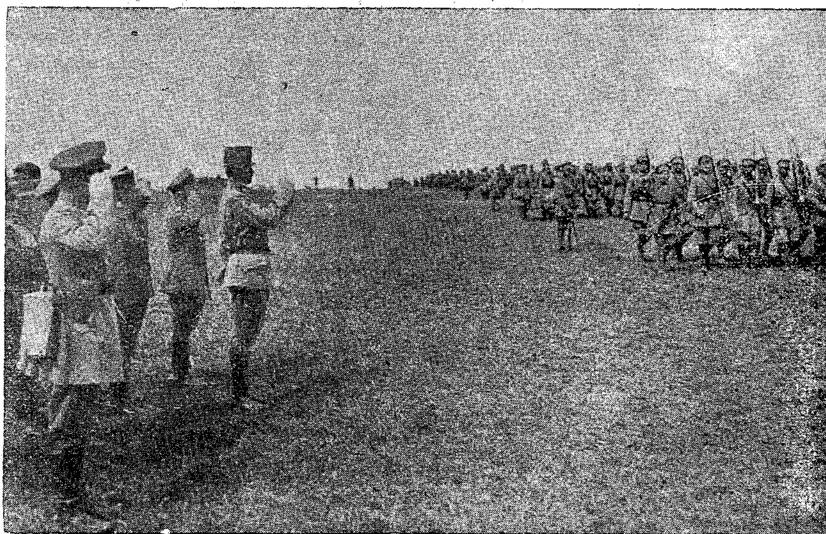
Ланковий мав один колосок.

Ройовий два.

Чотовий три.

Бунчужний же мав на підшивці срібне тло, оточене золотим шнуром, а в середині, як у чотового, три колоски.

По роду зброї козаки ріжнилися відзнаками, які мали на лівім рукаві, повище ліктя. Кулеметчикам відзнакою служили два схрещені кулемети з темнозеленої матерії (на сірім рукаві). Кіннотчики мали темнозелену голову коня. Гарматчики дві схрещені гармати, а під ними здається бомбу — кольор темнозелений. Був ще технічний курінь, носив на рукаві, здається, молот і кліщі.

Святочна передача І. Української Сірої Дивізії. Дефіляда перед ген. Ґольґінґером після паредачі українському дивізіонерові полковникові Перликові.

Старшини мали такі відзнаки: Сотник три.

Хорунжий — один золотий колосок на комірі, без ніякої підшивки; за колоском впоперек жовтоблакитна стрічечка, вузенька приблизно на чотири сірники.

Чотар — два золоті колоски.

Адютанти називалися осаулами, аксельбантів спочатку не носили, почали їх носити уже на Чернигівщині.

Старші офіцери:

Курінний (пізніше підполковник) мав таку присвоєну його ранзі відзнаку: цілий срібний галун, на нім два золоті колоски з жовтоблакитною стрічечкою впоперек.

Полковник подібнож, лише з трьома зол. колосками.

Ґенерал мав на золотім галуні булаву і бунчук схрещені.

На кашкеті старшини носили „кокарду“ овальну: пружок темносиній, середина темне бордо, на якім золотий тризуб.

Самий кашкет був сірий, дашок трохи чотирокутній.

Козаки на кашкеті носили відзнаку звичайну, яка була й опісля і стала загально прийнятою.

Були ще й сірі шапки з темнозеленим шличком, коротким, звисав до половини шапки.

Проби орґанізування галицько-українського народнього війська в 1848-1849 рр.

Написав — *Др. Микола Андрусяк.*

I.

Під напором революції в березні 1848 р. позволив австрійський уряд своїм горожанам орґанізувати по містах, місточках і селах з числом 1000 душ населення власні національні ґвардії. Користаючи з того почали галицькі Поляки спершу у Львові (вже 22. III. 1848), а відтак на провінції формувати відділи своєї національної ґвардії.

Галицькі Українці щойно тоді будилися до національного життя. Свідоміші одиниці зпоміж них скоро зорієнтувалися, яка небезпека грозить нашому народові з боку Поляків, і для оборони народніх інтересів оснували в перших дня травня (2) 1848 р. політичну орґанізацію п. н. „Головна Руська Рада" у Львові. Згуртовані в ній найкращі наші патріоти того часу дбали про те, щоби наш нарід користав якслід з наданих віденським урядом правних постанов та не дався збаламутити польським аґітаторам. Для протиділання акції польських „Rad Narodow-их" та „ґвардій народових" основує „Головна Руська Рада" в краю — ради окружні та деканальні й робить заходи в справі зорґанізування власної національної ґвардії.

Ці заходи галицько - українського громадянства в. 1848-49 рр. — зорґанізувати по містах і селах свої національні ґвардії, як також оборонну орґанізацію галицько-українського селянства в Карпатах для боротьби з мадярськими повстанцями та сформування українського стрілецького баталіону — висвітлив Іван Кревецький у розвідках: „Проби орґанізовання руських національних ґвардій у Галичині 1848-1849"[1], „Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848-49 рр."[2] і „Баталіон руських гірських стрільців 1849-1850"[3]. Зміст тих цінних студій нашого дослідника галицько-українського політичного життя в початках національного відродження з незначним додатком деяких цікавих подій на основі вишуканого джерельного матеріялу подаємо власне ось тут.

Про заходи Українців у справі власної національної ґвардії є згадка в 3-ій точці польсько-руського порозуміння в часі славянського зїзду у Празі від 2 до 16 червня 1848 р. Відтак в перших днях липня крилошанин Михайло Малиновський представив на сторінках „Зорі Галицької" (ч. 9) вагу власної національної ґвардії для народу. Одначе жива акція в тій справі з боку тодішньої галицько - української політичної орґанізації „Головної Руської Ради" починається щойно в другій половині вересня, коли покінчилися найважніші роботи в полі.

20 вересня 1848 р. видає „Головна Руська Рада" відозву до українського народу в справі орґанізування національних ґвардій, яку розсилає 26 ц. м. по краю з окремою інструкцією. Рівночасно веде пропаґанду в цім напрямі у своїм орґані „Зорі Галицькій". Тут (ч. 20) появляється стаття „Про народну ґвардію або сторожу", в тиждень пізніше (3 жовтня) оповіщує „Зоря Галицька" (ч. 21) згадувану відозву „Гол. Р. Ради". З її доручення мали окружні „Руські Ради" занятися орґанізацією національних ґвардій в краю по містах і селах.

Змагаючи до того „Гол. Р. Рада" бажала, щоби ці ґвардії мали щиро український національний характер. Тому старалася у краєвого уряду про дозвіл на заведення української команди та укр. національних красок. Саму-ж ціль ґвардії висловила „Гол. Р. Рада" у відозві з 17 жовтня до наших громадян словами: „ще раз взиваємо вас скоро і сміло приступати до ґвардії, яка, коли тільки буде й усюди, не допустить в краю до забурень і не позволить шарпати своїх народніх прав". („Зоря Гал." ч. 23).

Ці заходи „Гол. Р. Ради" найшли перепони з боку краєвого уряду, а передовсім з боку заступника ґубернатора Аґенора Ґолуховського. Він доручав окружним старостам, щоби поодиноким громадам, які домагалися б окремої руської ґвардії, вияснювали, що краєві власти не признають ріжниці між польською і руською ґвардією.

Опираючись на цій інструкції відмовив бережанський староста предсідникові місцевої окружної ради дозволу зорґанізувати українську національну ґвардію в Бережанах. Подібно тернопільський староста відмовив дозволу сільським громадам (числом 21) тернопільської округи на створення „сторожі народу — з руською командою і руськими знаками"; супроти того громади ці відносилися з зажаленнями до законодатного сойму[4].

Маємо також у рукописних матеріялах вістки про перешкоди в орґанізуванні українських національних ґвардій у брідському деканаті з боку ґуберньського радника Анджейовського[5]).

Дня 27 жовтня вніс до „Гол. Руської Ради" зажалення свящ. Лев Трещаківський з Рудна, що на заснування сільської сторожі приїхав циркулярний комісар, стягав протокол, говорив, що не потреба ґвардії, що „Зоря Галицька" бунтує людей і т. п.[6])

Ворожо до справи орґанізування українських національних ґвардій поставилася львівська польська преса („Gazeta Powszechna" і „Gazeta Narodowa"), що обстоювала за одною краєвою, розуміється польською ґвардією і всі змагання галицьких Українців уважала за інтриґу „габсбурської камарилі". А польонофільський „Руський Собор" розліпив у днях 15 і 16 жовтня 1848 р. по вулицях Львова свою „Пересторогу", в якій закидав „Г. Р. Раді" та „Зорі

[1]) Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. 113, ст. 77-146 й окремою відбиткою, Львів 1913.

[2]) Записки Н. Т. Ш., т. 63, ст. 1-26, т. 64, ст. 27-58.

[3]) Зап. Н. Т. Ш. т. 107, ст. 52-72. — Обі останні праці появилися також в II-ому томі „Монографій з обсягу нашої новочасної історії" п. з. „Руська самооборона на галицько-угорськім пограничу 1848-1849", Львів 1912.

[4]) Архів Белея. РКП. Бібл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 477/II-739.

[5]) Ркп. 478/II-740-41.

[6]) Записник Льва Трещаківського в „Укр. - руськім Архиві" т. 13-14, Львів 1920, ст. 392.

Гал.“ підбурювання народу до розбоїв та різні. Розліплену відповідь „Г. Р. Ради“ на цю „Пересторогу“ п. з. „Заспокоєннє“ поздирала сейчас невідома рука. На засіданні польської „Rad-и Narodow-oї“ тільки два її члени Вісневський і кс. Давидович були за виданням відозви, щоби польські ґвардії не противилися формуванню руських ґвардій та уникали всяких конфліктів.

Серед таких обставин довелося галицьким Українцям формувати свої національні ґвардії. Одначе пробудженого розгону до власних орґанізацій нічо не могло спинити.

Вже після „Слова до руського народа в Галичині“ М. Малиновського в справі орґанізування ґвардій на сторінках „Зорі Гал.“ починаються серед галицько-українського громадянства приготування в цім напрямі. У своїй „Автобіоґрафії“ оповідає свящ. Юстин Желехівський[7]), що в Дрогобичі вже в липні 1848 р. уладив ігумен тамошнього василіянського монастиря о. Юстин Ганкевич свято посвячення хоругви для майбутньої дрогобицької української ґвардії. Посвятив цю хоругов з синьої парчі і з жовтим львом архипресвитер крилошанин о. Іван Скребечович Селецький серед великого здвигу доокoличного духовенства й народу.

З початком серпня (3) посвячено хоругву для укр. національної ґвардії в Стрию, дня 18 серпня є подібне у Жовкві, а з кінцем серпня маємо вістку про заходи орґанізувати укр. національну ґвардію у Станиславові.

„Чи одначе руські ґвардії в сих містах були дійсно зорґанізовані, — пише І. Кревецький — не відомо напевно. В кожнім разі не були зорґанізовані відразу (зазначують це виразно цитовані дописи), — а й пізніше нема ніяких слідів їх істнування. Прадоподібно, зорґанізування їх перепинив заказ кр. правительства, який і був виданий незабаром після отсих перших заходів“.

Вже після заказу краєвого уряду стала орґанізуватися українська національна ґвардія в Бережанах. Хоч як перешкоджував цьому місцевий староста, все таки 16 жовтня посвячено національний темносиній прапор зі золотим львом й переведено записи до новоформованої ґвардії, до якої відразу приступило 30 міщан.

Вкінці були спроби зорґанізувати українську ґвардію в Тернополі. Спершу за порадою голови місцевої окружної „Руської Ради“ свящ. Михайла Білинського пробували тернопільські Українці масово вписатися до істнуючої вже міської (польської) ґвардії й жадати там української команди; одначе цього їм відмовлено. Тоді тернопільські міщани-Українці почали заходитися біля зорґанізування власної національної ґвардії та справили хоругву, яку посвячено 5 грудня 1848 р.

Безуспішно старалися Львовяни-Українці зорґанізувати власну національну ґвардію в столиці. Заходи в цій справі по вісткам „Gazet-и Narodow-oї“ були вже в серпні. Одначе цьому спротивився краєвий уряд, а розрухи й збомбардування Львова дня 1-2 листопада 1848 р. підкосили взагалі істнування національної ґвардії у столиці.

Правда, ще й опісля бачимо заходи львівського українського міщанства, якого депутація в цій справі була принята на засіданні „Гол. Р. Ради“ дня 17 листопада 1848 р Одначе ці заходи не увінчалися успіхом і української національної ґвардії у столиці краю не зорґанізовано.

Серед змагань нашого міщанства зорґанізувати власні національні ґвардії найкраще увінчалися заходи Українців в Яворові, завдяки їхній чисельній перевазі над Поляками. Місцева філія „Головної Руської Ради“ занялася орґанізуванням ґвардії ще в серпні 1848 р. Число яворівських ґвардійців зросло більше як до 300 мужа; ґвардію поділено на дві сотні, які відбували муштру по українськи на основі муштрового підручника М. Коссака[8]). Ця ґвардія проістнувала аж до 10 січня 1849 р., коли то її розвязано задля проголошення в Галичині воєнного стану.

Український національний характер мали сільські східно-галицькі ґвардії. Орґанізовання їх відбувалося на основі 9-ої точки орґанізаційного статута, отже по тих селах, де населення числило більше як 1000 душ. Спершу йшло воно досить пиняво, тому що окружні старости не зважаючи на інструкцію краєвої президії не дуже інтересувалися цією акцією, хоч нераз самі селяни як прим. в Тернопільщині домагалися орґанізування ґвардій.

Становище селян до справи орґанізування ґвардій висвітлює подекуди лист посла-селянина Василя Гарматія з 2 грудня 1848 р. до микулинецького пароха Михайла Билинського, оповіщений Іваном Белеєм на сторінках „Діла“ (ч. 159, за 1892 р.)[9]). Гарматій накликує своїх земляків орґанізувати ґвардії, висловлюючися при тім різко: „То панам вільно мати свою ґвардію, щоби свої давні права оружжям боронити й панування своє над нами під новим іменем польської ґвардії знов укріпити, а ми маємо їм здатися на їхню ласку й виречися власної оборони, власного права, яке нам монарх надав для забезпеки наших прав, для слави й охорони нашої народности — для вірної підпори трону й панування свого — для удержяння ладу й спокою в нашім краю .. Не слухайте, люди, баламутів, що вас відводять від руської ґвардії, тільки горніться та впровадьте всюди, де закон дозволяє, де є 1000 душ, як в Микулинцях... Так будемо мати свою власну оборону дома, а як прийде спокій, тож будемо менше рекрутів давати, — бо буде наша сторожа — тай менше податків в той час...“

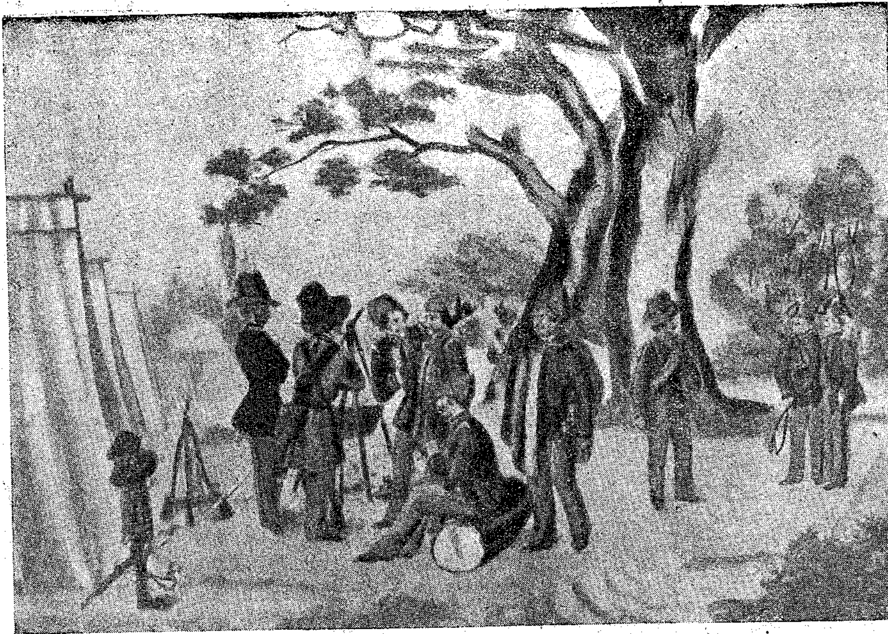
Справу орґанізування сільських ґвардій поручила „Гол. Руська Рада“ окружним і деканальним радам. Щоби спопуляризувати інституцію національної ґвардії в селянських кругах, уряджували ці ради селянські зїзди згл. віча, на яких вияснювали селянам вагу національних ґвардій та подавали вказівки, як їх орґанізувати. Зверталися також до проворніших селян з зазивом: „Всіма силами разом старатися, щоби руська народня сторожа всюди і в як найбільше число завязалася“[10]).

[7]) „Вѣстникъ Нар. Дома“, Львів 1910, ч. 1, ст. 12.

[8]) М. Коссак: Випис з руководства до вправи для стражи народної, 16^{0}, ст, 4 незнач. дод. до „Зорі Гал.“ 1848, ч. 25. В цій брошурі є також: „Словар стражи народної“, що містить 41 військових висловів.

[9]) Белей уважає, що цей лист писав Іван Борисикевич (пізнає його почерк), тому на його думку: „Нема сумніву, що деякі гадки в листі (особливо ширший уступ про руську ґвардію) були розвиті Борисикевичем, хоч нема сумніву, що й сам Гарматій був у всім тої самої гадки“. З листу Кирила Блонського до Якова Головацького з 16. X. 1848 довідуємося одначе, що Гарматій „деп. селянин і по руськи читати уміючий“ (Збірник фільольоґічної Секції Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. XII, ст. 310), чого не вміло багатьох з галицько-української інтеліґенції того часу.

[10]) Ркп. Бібл. Наук. Т-ва ім. Шевченка 477/II-74, Лист жов-

Руські гірські стрільці. (Сучасний малюнок, у збірках музею Нар. Дому у Львові)

Очевидно сільські „народні руські стражі“ основувалися насамперед там, де серед селян були проворніші одиниці. 10 жовтня маємо в „Зорі Галицькій“ (ч. 22) вістку про оснування сел. Іваном Залужним в селах Камінці Волоській та Старім Селі жовківської округи „руської народньої сторожи“. Як ішла акція „Окружних Руських Рад“ в закладанні цих сільських „сторожей“, задля недостачі джерельного матеріялу годі якслід висвітлити. Історик Кревецький стверджує, що ця акція реальних наслідків не принесла, а дня 10. І. 1849 р. національні ґвардії в Галичині були розвязані зовсім.

II.

Крім заходів зорґанізувати власні національні ґвардії галицько-українське громадянство створює в тім часі ще інші військові орґанізації. Мадярське повстання в 1848-49 рр. примусило селян східно-галицьких округів, що межували з Угорщиною, до оборонної орґанізації перед нападами мадярських повстанців.

Орґанізацією тієї селянської оборони занялися у власнім інтересі австрійські військові власти в Галичині, тому що за мало було в краю війська й галицько-угорська границя не була добре забезпечена. „Головна Руська Рада“ за посередництвом своїх філій та українського духовенства помагала військовим властям формувати селянське військо, узброєне примітивно власними ґвінтівками, старими крісами з кремінем, стрільбами, відібраними від польської армії, косами й піками.

Щодо числа тих селянських узброєних відділів, то знаємо, що станиславівська округа виставила 17810 людей. Докладних даних про кількість селянської самооборони в коломийській, стрийській та самбірській округах не маємо. Перепони в її орґанізуванні бачимо в Турчанщині (що входила тоді в склад самбірської округи) з боку управи дібр та команди фінансової сторожі[11]), без сумніву обсаджених Поляками, що симпатизували з Мадярами. Були одначе й серед Поляків льояльні австрійському урядові люди, що зжилися з Українцями й брали живу участь в цій селянській самообороні. А мандатор з Надвірної Франц Стоковський, уважаний серед польської шляхти за „свого“, шпіонував в користь Австрії.

З початком 1849 р. (кінець січня, лютий-березень) маємо низку мадярських нападів на пограничні села у стрийській та самбірській округах. У Стрийщині місцеві селянські узброєні відділи разом з незначними австрійськими військовими силами по завзятих боях з мадярськими повстанцями розбили останніх так, що уможливили австрійським військам обсадити сумежні закарпатські українські села. Мадяри зібрали свіжі сили під проводом Поляка кн. Воронецкого, прогнали 16 березня Австрійців до Галичини й почали мститися на населенні Закарпаття. Одначе пять днів пізніше розбито відділ кн. Воронецкого, що втікаючи з недобитками через Волове до Сиготу забрав зі собою 14 полонених українських селян, які в погоні за ворогом задалеко відбилися від своїх.

ківської окружної ради з 6. X. 1848 до Івана Онишкевича, »князя« з Любича.

[11]) Ркп. Бібл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 477/II-740-741.

Прапор національної ґвардії в Яворові.

У самбірській окрузі була селянська самооборона мабуть слабша; маємо вістки, що мадярські ватаги рабували й палили села тієї округи.

Про напади Мадяр на сяніцьку, станиславівську та коломийську округи не маємо жадних вісток. В Коломийщині счинився тільки з початком лютого 1849 р. переполох задля поголоски, мовбито мадярські повстанці впали до Галичини.

Найбільше лиха в часі мадярського повстання зазнало безборонне українське населення Закарпаття. Мадяри насильно забирали закарпатських Українців до свого війська, мордували й вішали більше опірних та пустошили українські села.

Одначе маємо також вістки, що деякі закарпатські села, як прим. Студене завзято боролися з мадярськими повстанцями та лучилися з узброєними відділами своїх галицьких братів.

Тоді серед закарпатських Українців виринула гадка про злучення Галичини й Закарпаття в один коронний австрійський край. Висланий до Львова делеґат Закарпатської України заявив „Головній Руській Раді", що „Угорські Русини бажають, щоби від Угорщини були відділені і як у політичнім, так і адміністраційнім згляді були прилучені до руської части Галичини". В цій справі звернулися закарпатські Українці навіть з проханням до цісаря й просили „Головну Р. Раду" поперти їхні заходи.

„Головна Р. Рада", стараючись про поділ Галичини на руську й мазурську, сподівалася, що австрійський уряд за вірність Українців і їхні жертви в боротьбі з Мадярами прилучить Закарпаття до української Галичини. Ця надія „Гол. Руської Ради" пробивається в її відозві до закарпатських Українців з 20 липня 1849 р.: „повстаньте кріпко за віру вашу, царя, народність і мову вашу, за жінки й діти ваші, одним словом, за все, що Вам найсвятішим бути може; а коли приложитеся сильно до побіди бунтівників і зброї царській побідити їх поможете, тоді подумайте про нас і нашу спільну народність, і зєднайте ваші змагання з нами в тім, щоби в злуці всіх нас, що є одного походження, одної крови, однаковою бесідуємо мовою, вітчина Русинів від довгої неволі двигнулася, і ми всі разом одну область під владою благого царя нашого творили, а що доброта й справедливість милостивого монарха нашого, котрий уставою конституційною з дня 4 березня ц. р. надав рівноправність всякій народности, на це бажання наше призволить, тим певніше надіятися можемо, коли вже тепер зволив призначити й вислати до Вас людей, щоби в дусі тієї устави правду для Русинів установити, а мадярські надуживання на завжди знести".

Одначе після здавлення мадярського повстання реакційний австрійський уряд не сповнив бажань галицьких і закарпатських Українців. Угорщина стала знов австрійською провінцією у своїх старих границях.

У звязку з капітуляцією угорських повстанців дня 13 серпня 1849 р. біля Віляґошу перед російським ґенералом Рідіґером минула потреба української селянської оборони. „Одначе — пише Кревецький — граничну оборону ще не зараз розвязано, бо декуди по гірських провалах і ярах ще зустрічалися недобитки мадярських ватаг. Її розвязали аж пізно в осени".

У станиславівській окрузі розвязано самооборону з парадними церемоніями. Подібно як на початку її повстання так і при її розвязуванні зроблено її перегляд. Військовий командант подякував в імени уряду селянам за оборону краю.

Про подібні церемонії при орґанізуванні й розвязуванні селянських самооборон в інших округах не маємо жадних вісток. Кревецький здогадується, що таких церемоній в інших округах не було. Істнування селянських самооборон поза Станиславівщиною скінчилося мабуть тільки тим, що повідбирали від селян пальну зброю і орґанізація зниділа сама собою.

III.

Крім тієї селянської самооборони задумала „Головна Руська Рада" сформувати полк українських добровольців, подібно як це зробили інші сусідуючі з Мадярами народи. В порозумінні з військовою ґенеральною командою звернулася „Гол. Р. Рада" дня 1 січня 1849 р. до українського народу зі зазивом вступати до полку добровольців. Цю відозву враз з поученням для філій „Г. Р. Ради" і священиків розіслано по цілім краю. Окружні та деканальні ради і духовенство мали занятися вербуванням добровольців.

Змагаючи до сформування українського полку добровольців, „Г. Р. Рада" старалася стягнути до нього всіх старшин Українців в австрійській армії. Ще у вересні 1848 р. поробила між іншим успішні заходи у військових властях в справі перенесення Українця Барусевича, поручника з піхотного полку князя з Парми, з Кракова до Львова[12]).

В рукописній збірці Івана Белея[13]) маємо лист цього заточенця до Івана Борисикевича, члена „Г. Р. Ради", з 28 вересня 1848 р. Лист з винятком початкових слів писаний латинкою; з того видно, що Барусевич, як і багато інших з світської нашої тодішньої інтеліґенції, почав щойно вчитися кирилиці. Цей лист не вільний від польонізмів, а надиханий любовю до свого краю та бажанням служити рідній справі, подаємо ось тут:

„Честниї Брате!
Слава Богу слава вам!

Nyni Wasze pyśmo z 23-o 7-bra otrymaw. Radbym sey czas widłytity z Krakowa w jakiey cyrkuł do naszych prawych Russyniw, wże dla toho, szczoby zdorowie, i um miy dawnyi widzyskaty, bo tu meni ne plauduje, a wsio z ohydło.

Do kolosalnoho diłu ne jest moja hołowa sposóbna, ałe szczo zmożu dla naszych prawych Russyniw uczynyty, z duszoju i z tiłom jestem na pohotowiu, a pomoszcz od Hospoda sotworszaho nebo i zemlu.

Staraytesia więc czerez adjutanta z Generalnóy Kommendy by mene do toho Bataillonu, szczo w Lwowi garnizonuje, prydiłyły, a ja na własny koszt zaraz do Was do Lwowa pryidu. Wsim Russynam pokłon.

Wasz szczery brat Russyn Barusiewicz obrl.
Krakau 28-o 7-bra 848".

Дня 22 березня 1849 р. доручено „Голов. Р. Раді" цісарський дозвіл (з д. 10. III) на виставлення „баталіону руських стрільців" в народнім строю. З припоручення міністерства війни формуванням баталіону занялася галицька військова ґенеральна команда, що в порозумінні з „Гол. Р. Радою" визначила для нього в більшости старшин Українців. Баталіон мав складатися з шести сотень, які формовано у Львові, Бережанах, Коломиї, Станиславові, Стрию і Самборі. До дня 6 квітня зголосилося до нього 3460 людей;

[12]) Ркп. Бібл. Наук. Т-во Шевченка, 477/II-739.
[13]) Ркп. Бібл. НТШ. 477/II-748.

одначе із зголошених принято тільки 1410 до військової служби.

З початком травня 1849 р. був цілий баталіон уже у Львові. Дня 8 червня ц. р. всі його старшини з командантом майором Ватерфлітом на чолі представилися „Головній Руській Раді“. Її предсідник крилошанин Михайло Куземський привитав їх промовою, в якій підчеркнув, що „Г. Р. Рада“ формувала цей полк між іншим з наміром, щоби забезпечити руське імя від зневаги На кінець своеї промови заявив, що „Г. Р. Рада“ приймає старшин у себе дуже мило, як знак пошани для українського народу.

Від початку червня 1849 р. почала відбуватися муштра українських стрільців у Львові. Муштра відбувалася по німецьки з українськими поясненнями. Проханню „Г. Р. Ради“, щоби команда була в українській мові, відмовлено тому, що баталіон входив в склад цілости австрійської армії, в якій команда була одна — німецька.

Старагочись про хоругву для баталіону „Г. Р. Рада“ просила архикнягиню Софію, матір цісаря Франц-Йосифа І, щоби була за т. зв. „Fahnenmutter“; ця згодившись бути матірю хоругви, прислала для неї величаву ленту.

Після відповідної підготовки вирушив баталіон 6 вересня зі Львова до Кошиць. Хоч мадярське повстання здавлено ще в серпні, то для привернення повного спокою на Угорщині треба було сильної військової залоги. Як військова залога побув баталіон у Кошицях до кінця 1849 р. За весь час побуту на Угорщині його командант удержував звязок з „Гол. Р. Радою“, посилаючи її звіти з діяльности баталіону.

З початком січня 1850 р. вернули наші стрільці до Галичини, до Перемишля. Тут баталіон таки в січні розвязано, хоч „Г. Р. Рада“ робила заходи у міністерстві війни, щоб його не розвязувано. Прохання її не узгляднено; нема сумніву, що була в тім робота галицького намісника ґр. Аґенора Голуховського, який в квітні 1849 р. перешкодив „Гол. Руськ. Раді“ сформувати другий такий баталіон з українською командою й українською хоругвою.

В проханні з 6 квітня 1848 р. до цісаря „Гол. Р. Рада“ мотивувала потребу цього баталіону тим, що в часі заворушень в 1848 р. були виставлені Українці в своїх національних змаганнях на самоволю польських демаґоґів. Охорони перед тією самоволею дізнавали з боку військового команданта Галичини бар. Гаммерштайна, заприязненого з нашими діячами в „Гол. Р. Раді“; тому остання подавала в своїм проханні до цісаря, щоби власником цього другого українського баталіону був ґен. Гаммерштайн.

Одначе цьому проханню відмовлено без подання властивої причини; а сталося це завдяки опінії Ґолуховського про українських стрільців.

„Не можу поминути уваги — писав він дня 28 квітня 1849 р. до віденського уряду — що формування дальших руських баталіонів треба признати з гори недопустимим, бо я довідався, що Русини носяться з невиповідженим ще дотепер отверто наміром виєднати ступнево цісарський дозвіл на побільшення корпусу до 10000 людей. Не заперечуючи льояльности Русинів, уважаю це кроком надто смілим, а навіть небезпечним для держави, щоби позволяти без потреби побільшувати корпус, оживлений національними, в консеквенції сепаратистичними змаганнями, корпус, який бувби неначе оружною репрезентацією народу“.

Ґолуховський, що почав вести польську угодову політику супроти австрійського уряду, скоро зискав його довіря. Він переконав австрійський уряд, що для удержання мира з Росією та Галичини при Австрії не треба попирати галицьких Українців в їх національних змаганнях, бо вони стремлять до злуки всіх споріднених племен в одну державу зі столицею у Києві [14].

Роботу Ґолуховського можна добачувати і в нагінці на бувших українських стрільців в осени 1850 р. Тоді неначе в кару за те, що в 1849 р. стали добровільно в рядах оборонців держави, стали забирати їх насильно до війська, не зважаючи на те, що багато з них було вже жонатими й по закону від військової служби вільними При тім — як подає історик Кревецький — поступали з ними безоглядно.

Ось так виглядають перші проби національно відроджених галицьких Українців зорґанізувати власну військову силу. Розгін їх в тім напрямі — як бачимо — був великий. Очевидно, хоч від того часу минуло звиж вісімдесять літ, то не можемо сьогодні задля недостачі джерел усе якслід висвітлити. Тільки частинно про деякі округи маємо докладніші вістки завдяки збереженим актам окружних рад, споминам та запискам сучасників. Цей факт повинен повчити нас, сучасників великого зриву українського народу, яку вагу мають спомини, документи й записки з часів визвольної війни для грядучих поколінь. Тому такий матеріял треба збирати й передавати його до публичних архівних збірок, де їх у свій час може використати дослідник для висвітлення минулого.

* * *

Досліди І. Кревецького над селянською самообороною в Галичині 1848-49 рр. спопуляризував д-р Іван Крипякевич у видаваних ним перед світовою війною „Історичних листках“ (ч. 8). З початком світової війни, коли галицькі Українці знов зорґанізували власне військо, вважали наші вчені актуальною справою пригадати нашій суспільности подібні змагання у 1848-49 рр. Д-р Василь Щурат помістив у 20-ім числі віденської „Свободи“ за 1915 р. популярну статтейку п. з. „Галицько - українські стрільці 1849 р.“, а д-р І. Крипякевич присвятив Українським Січовим Стрільцям статтейку п. з. „З історії української військової орґанізації в Галичині“, що появилася в 31 ч. „Свободи“ (що виходила вже у Львові) за 1915 р.

Той самий нарис незначно змінений п. з. „Українські військові орґанізації в Галичині 1848 р.“ появився опісля в його брошурці п. з. „Українське військо“ виданій накладом „Союза Визволення України“ у Відні 1916 р. (ст. 19-22).

Як бачимо — були спроби спопуляризувати цю сторінку нашої історії серед широких кругів громадянства. Одначе з часом це забулося. Доказом цього є „Історія політичної думки галицьких Українців 1848 1914“ ч. І. (Львів 1926), написана на основі споминів д-ром Костем Левицьким. У своїм огляді подав автор справді розділ п. з. „Національна ґвардія, 1848-1849“ (ст. 54-55), одначе помішав національну ґвардію з баталіоном українських стрільців: „З кінцем р. 1848 — читаємо в „Історії“ д-ра К. Левицького — зачалась збирати наша ґвардія в Галичині. У звітах

[14]) Пор. B. Łoziński: Agenor hr. Gołuchowski, Львів 1901, ст. 149-150. — L. Dębicki: Z dawnych wspomnień 1846-1848, Краків 1903, ст. 87; — Д-р В. Щурат: На досвідку нової доби, Львів 1919, ст. 175.

до „Головної Р. Ради“ подавали окружні організації, що руські молодці охочо приступають до руського нашого полку охотників (фрейкору), та що вже їх около 1600 зголосилося...“ і далі: „Ленту до прапору руського корпусу національної ґвардії вишивала мати цісаря Франц-Йосифа — архикнягиня Софія“.

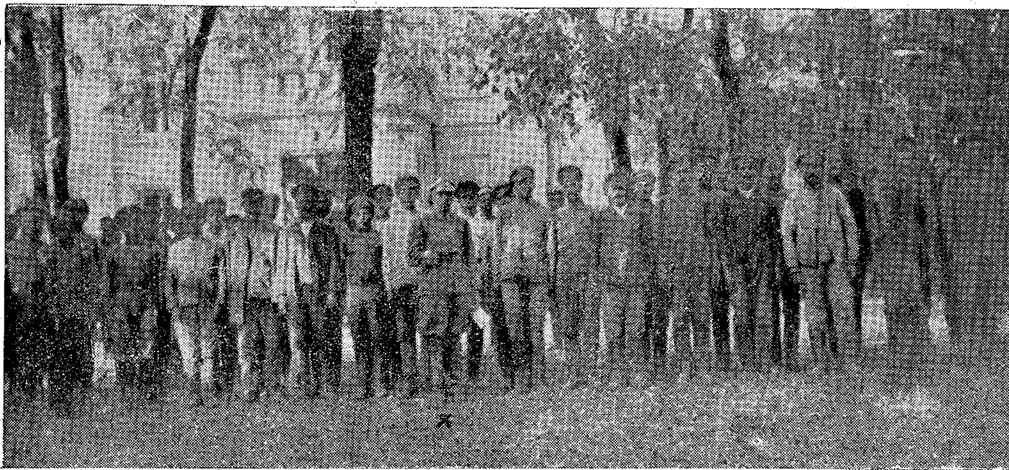
А в „Книзі Знання“ (т. І, ст. 914) під гаслом „ґвардія“ є подані ріжні ґвардії (наполеонська, гетьманська т. зв. сердюки, червона й біла), тільки не згадується про галицько-українську національну ґвардію.

І саме тому подаємо отцей огляд студій І. Кревецького на сторінках „Літопису Червоної Калини“.

Вишкіл Команди Етапу У.Г.А. на Україні.

Спомин. Написав — *Микола Алиськевич*, сот. УГА.

В місяць по історичнім переході Галицької Армії за Збруч, доручив мені сот. Штукгайль, шеф штабу Кмди Етапу, тоді у Жмеринці, вибрати із збірні старшин около 20 старшин, приділив мені около 120 підстаршин і стрільців, обоз і 4 скоростріли та вислав мене в Ямпіль под. Там мав я отворити із новобранців Ямпільського повіту вишкіл Кмди Етапу. По виказам мав я мати около 2200 новобранців. Сот. Штукгайль поінформував мене, що це дуже неспокійний повіт, треба отже обережно там поводитися, бо недавно утік відтам нічю пор. Ковалик з відділом Нар. Сторожі, не могучи собі дати ради з тамошним населенням. Харчі і гроші мав я побирати в Інтендантурі Етапу в Жмеринці, тому я й зараз туди зголосився по зачети. Сот. Хробак, тоді харчевий референт, подав мені, що харчі буду діставати у пор. Могильницького в Могилеві под. і в тій ціли вручив мені доручення до нього і дав мені малий зачет в грошах.

Новобранці козятинської волости в УГА. після присяги. Село Червона на Київщині. Вересень 1919.

Я зібрав старшин, стрільців і обоз, заваґонувався і відїхав в Могилів, де зголосився у пор. Могильницького; цей не мало здивувався, прочитавши наказ головної Інтендантури, бо сам нічого не мав, а і виглядів на пізніше не було ніяких. Дав мені лише наче на глум молодого піврічного бичка. Відси відійшов я в Ямпіль, нове місце мого приділення. Тут не застав я ніякої військової частини, а з військових установ лише Кмду повітового військового начальника і Стацийну Команду під рукою придніпрянського сотника Самійленка. Урядовцями були тут два галицькі четарі: Осип Теліщак і Волинець; був у Ямполі ще проф. Адам Миколаєвич, Галичанин, як просвітний референт.

В порозумінні з військовим начальником проголосив я побір новобранців і назначив дні їх зголошень. В перших днях голосилися новобранці сотками так, що до тижня мав я їх уже около 500; заложив я 4 сотні під командою поручників: Найдана, Бойчука, Ґури і Цегельського і окрему скорострільну сотню під пор. Костецьким; харчевий відділ вів пор. Мальчинський, а харчі набували ми закупом за одержаний зачет. В межичасі поборова комісія дальше набирала свіжих новобранців. Однак з часом наплив новобранців зачав меншати і по кількох днях зовсім устав. Не знав я, яка цьому причина, згодом однак почув, що в селі Дзиґівці зібралася шайка бандитів, яка засідається в білий день в кукурузах, нападає на проїзжих і грабить їх, а навіть убиває головно купців, та не робить ріжниці і щодо селян; ця банда здержувала підводи з новобранцями і під загрозою пімсти відмовляла голоситися до військової служби, що легко було їй робити, бо всі майже села мусіли проїздити до Ямполя через Дзиґівку. Рівночасно зачали кружляти по місті чутки про щораз частіші напади і грабежі з убійствами в околицях Дзиґівки, ба й поодинокі мешканці зачали до мене голоситися, що одного або другого там ограбили та просили мене помочі. Спільно з сот. Самійленком постановили ми вислати в Дзиґівку карну експедицію, половити опришків і тим самим завести лад в повіті. В тій цілі віднісся я до К-ди Етапу за помічю і зброєю і небавком одержав чортківський відділ Народної Сторожі 150 людей під командою хор. Снігуровича, амуніцію, два скоростріли і ручні бомби. До цього відділу додав я 50 підстаршин і стрільців із вишколу і вислав у згадане село виправу під проводом пор. Бойчука.

Про місце і час сходин бандитів ми точно розвідалися і знали, що вони сходяться завжди коло 5-ої години над раном в крайній хаті села і діляться там добичю. Пор. Бойчук вийшов з Ямполя о 12-ій год. нічю і над раном окружив згаданий дім. Коли опришки зауважили виправу, зачали відстрілюватися крізь вікна і двері своєї хати, одначе завдяки відвазі поодиноких жандармів, удалося їх виловити з виїмком

Сот. Балицький і пор. Ящишин. Старшинська школа піхоти УГА. Гута чугорська, 30. VII. 1919 р.

головного проводиря, який ранений утік в поля; трьох було убитих і їх трупи виставив поручник Бойчук для постраху на середині села, а 18 зловила виправа живими; цих передали ми в руки суду в Ямполі. В хаті і стодолі найшла експедиція багато ріжних матерій, грошей і дорогоцінних виробів, а надто 2 парі гарних коней; це все походило із грабежі. Тому пор. Бойчук повіддавав на місці найдені річі власникам, які голосилися і доказали свою власність. До коней ніхто не голосився, отже забрав їх пор. Бойчук у Ямпіль; коли вернув у місто, саме тоді новобранці йшли по снідання; один з них, побачивши пару коней впряжених до воза, пізнав, що це коні його батька, який саме вчора був у нього разом зі шваґром і над вечером відіхав в напрямі села Кісниці. Заляканий хлопчина просив мене, щоб відпустити його до дому, бо хоче довідатися, що сталося. Я відпустив його і віддав йому коні. Другого дня вернув нещасний з дому з вісткою, що трупів його батька і шваґра найшли в кукурузі під Дзиґівкою.

По цій виправі проголосив я знову побір. Наплив новобранців був тепер правильний, мої сотні росли з дня на день так, що згодом весь вишкіл числив коло 1.000 людей і зачалося правильне вишколювання. За дня вправи, а вечером відчити в поодиноких сотнях на тему української історії, зладжувані окремо в тій цілі покійним одн. стр. Соботою. З початку тяжко було придержати військову карність, бо свіжий елемент, здеморалізований революційними часами, не легко піддавався якійбудь карности. Однак завдяки добрим і досвідченим старшинам і підстаршинам згодом і дисціпліна настала так, що поодинокі сотні робили враження правдивих військових частин. Вправи відбувалися без крісів, їх мали лише підстаршини і стрільці-інструктори. Одинокою турботою була недостача одягів, харчів і гроша. Вислав я післанця до Інтендантури по дальші засоби, однак він вернув лише з письменним дорученням, щоби я старався удержати вишкіл коштом цукру із підямпільських цукроварень, в дорозі виміни за харчі і товарі в Румунії. З тою метою прислала мені Кмда Етапу як харчевого чет. Жилу і ліквідуючого хор. Нутмана; однак виміну годі було переводити, бо Румуни обставили густо свої границі на Дністрі і не допускали ніякого граничного торгу.

Інтендантура Етапу сама була в прикрім положенні, бо — по словам сот. Хробака — уряд У. Н. Р. ніякої фінансової помочі не давав і всі галицькі частини були полишені на самоудержання. Я вислав чет. Жилу до Жмеринки зі звітом про неможливість виміни цукру і просив іншої ради. На те привіз чет. Жила трохи гроша, за який мали ми закуповувати харчі в повіті, а щодо одягів ані бесіди не було. За вишколюванням новобранців сходив день за днем і ми були раді, що мимо всяких труднощів зможемо в кількох тижнях скріпити нашими новобранцями ряди і так чисельно слабеньких галицьких частин.

Та згодом зачали новобранці утікати до дому; з початку по два-три зі сотні, пізніше вже й більшими гуртками, а ранні звіти голосили щодня по кільканадесять дезертирів. По селах тоді станиць жандармерії не було, тому слав я письменні візвання до поодиноких начальників громад, щоби доставляли утікачів. Мої письма мали лише частинно успіх, бо лише деякі громади виповнили мої доручення, а деякі головно пригранична наддністрянські села навіть не відповіли; дійшло до того, що з тих сіл ні один новобранець не лишився в сотні, а всі сиділи по домах, не думаючи навіть вертатися. Безперечно, що це мало деморалізуючий вплив на весь повіт, тому рішив я зліквідувати раз на все дезерцію, що можна було осягнути лише в рішучий і безоглядний спосіб. Із списів виявилося, що найбільше утікачів скривається в селах Кісниця велика, Яруга, Писарівка, Томашпіль і Грушки.

Я зложив дві карні експедиції в силі по 50 стрільців і одного старшини і вислав одну під пор. Сіменовичем у Кісницю, а другу під хор. Нутманом в Яругу з дорученням зібрати утікачів і наложити на село кару за переховування дезертирів. Пор. Сіменович того самого дня вернувся зпід Кісниці, бо коли

Чета однорічних підстаршин і стрільців при Арм. вишколі УГА.

селяни побачили виправу, обложили село розстрільною і привитали наш відділ скорострільним вогнем. Село те мало 15.000 душ населення і було відоме із контрабанди з Румунією, головно на вино і мануфактуру. Щоби не бути побідженим, зібрав я весь відділ Народної Сторожі і попросив на поміч придніпрянський наливайківський полк, який стояв тоді в Ярузі. Він прислав мені 350 козаків підмоги і таку виправу вислав я у славну Кісницю під проводом пор. Бойчука, — тепер вже Кісниця піддалася, хоча всі молоді мужчини утікли перед експедицією у ліс. Пор. Бойчук побув там три дні і вернув зі всіма дезертирами, зібрав більшу контрибуцію, при чім повідбирав від селян багато військових коней, зброї, упряжі та возів, зрабованих недавно у Придніпрянців, яких вони розоружили у себе. Вози і коні віддав я до розпорядження сот. Самійленка, щоби той доставив їх до найближчих придніпрянських частин, а амуніцію, харчі і гроші задержав на удержання вишколу; яругська виправа позбирала утікачів зі всеї тамошньої околиці і привезла теж чимало харчів, гроша і зброї, ба навіть і військових одягів. Згодом вислав я ще карні відділи в Томашпіль та околиці Грушки і мав уже очищений повіт із чотирох кінців. Такими виправами осягнув я подвійний хосен: придбав собі середники на удержання вишколу і потрібну зброю та амуніцію і спинив дезерцію, при чім научив села шанувати розпорядок і накази властей. Наслідки були такі, що коли до мене віднісся Уряд У. Н. Р. в Камянці, щоби я позбирав військові річи, які селяни розграбили з українських частин підчас попередних відворотів, на моє письменне візвання всі села одно наперед другого звозили мені забрані річи; таксамо потрібні до вишколу кріси, амуніцію, одяги, звозили селяни на кождочасне візвання. Всі розпорядки ямпільських установ виконувано в повіті якслід, а про бандитазм і дезерцію і чутки загинули. Навіть і самі селяни були вдоволені з нового ладу і нераз чути було вислови поодиноких селян у місті: „нам треба такої влади, бо без сильної руки нічого у нас не вдієш!"

Тепер і вишколювання гладше пішло вперід, крісів було доволі, харчів і заслуженини все ставало, сотні були яко-тако приодягнені так, що й військова карність була залізна. Інтендантурі я перестав докучати, а що не слав уже післанців просто у Бар, то всі прикази діставав зі стаційної Команди в Могилеві, де комендантом був тоді от. Підляшецький. Час до часу одержував лише доповнення старшин, яких у вишколі з огляду на число новобранців не ставало. Народня Сторожа була тепер мені злишня, тому я відіслав її до розпорядження Команди Етапу.

Попри військове заняття не занедбували старшини культурної і просвітної праці в Ямполі. Поза відчитами по сотнях, улаштовували час до часу відчити на ріжні теми в місцевім клюбі, давали аматорські вистави, а проф. Миколаєвич їздив з відчитами по селах повіту. Ожило і ямпільське товариське життя, яке лекше було можна з місця рушити, бо населення міста було з виїмком кількох польських і російських родин свідомо українським. З часом почув я вдоволення, що зможу виконати якслід повірену мені задачу, тимчасом ненадійні події перехрестили мою працю. До повного викінчення вишколу треба було ще три тижні часу.

Почали кружляти чутки про наближування денікінського фронту, а вслід за тим зауважили ми загадочну поведінку деяких місцевих російських родин і бувших російських старшин. Згодом чути було вже й відгуки артілерійських стрілів, а в слід за тим прийшли чутки, що Денікінці переступили залізничий шлях Бірзула — Вапнярка і підходять до Ямполя; за день два явилися в Ямполі поодинокі наддніпрянські фронтові частини. Не маючи ніяких наказів, вислав я післанця до Стац. Команди в Могилеві по вказівки і мій старшина вернув з наказом йти з вишколом в Могилів.

Я зібрав весь вишкіл, забезпечив сотні перед дезерцією, пообставлявши їх стрільцями і підстаршинами і в повнім ладі вийшов в напрямі Могилева, де й прибув по дводневнім марші. В Могилеві Стац. Команди я вже не застав, був там лише буковинський курінь, від якого я нічого не міг довідатися, а про телефонічне получення з Баром і бесіди тоді не було. Я побув кілька днів в Могилеві, де відбув спільно з буковинським курінем свято 1 листопада на могилівськім майдані, а що Денікінці зачали вже загрожувати містові, вибрався я 3 листопада через Яришів — Вербівці в напрямі Бару, де надіявся злучитися з Командою Етапу. У Вербилівцях стрінув я повний відворот придніпрянських частин, які утікали на захід, а межи ними і полк. Степанова, від якого я довідався, що наші частини збираються в околицях Нової Ушиці. Туди я й пішов. В Новій Ушиці не застав я ні одного Галичанина, а лише малу придніпрянську частину; хоч поодинокі козаки гляділи на нас дуже неприхильним оком і просто визивали, однак я не знав положення і пояснював собі це ворожнечою звичайної військової натури, мовляв — вони українська вибрана армія, а ми гонведи, Австрійці. Вечером того дня почули ми неясні чутки про злуку Галичан з Денікінцями, однак чогось певного годі було довідатись і тому ми не вірили цим балачкам. Одно тільки було загадочне, а саме те, що всі наддніпрянські частини відступали на захід, а наших не було ні сліду. Всетаки рішився я йти в напрямі Бару. До цього часу мої новобранці добре держалися, не утікали так, що мій вишкіл мав около 700 душ стрільців, отже творив на цей час сильну і боєздатну одиницю, та й оружя, амуніції і харчів у мене не хибувало. На другий день рано вибралися ми в напрямі Бару. А що в листопадові дні дороги розмоклися, йшли ми з трудом нога за ногою болотним шляхом Нова Ушиця — Бар і щойно коло полудня добилися до містечка Говори.

В полудне прибули ми в Говори і стали тут варити обід. На середині міста застали ми уставлений скоростріл, по домах козаків, а в дворі Команду 12. придніпрянської дивізії під командою Тютюнника. Мої сотні уставилися на площі, кухні варять, а старшини збилися коло мене і розмовляють. Згодом бачимо, підходять до наших стрільців, які розбрилися по майдані, Тютюнниківці і ведуть балачку з ними; по обіді даю приказ до відходу. Тимчасом підстаршини і стрільці заявляють поодиноким сотенним, що дальше в напрямі Бару не підуть, бо ми ведемо їх до Денікінців, тоді коли всі українські частини збираються в околицях Проскурова. Тютюнниківці мали їм заявити, що коли ми рушимося кроком вперед, вони будуть обстрілювати нас скорострілами. Догадався я, що значили розмови Придніпрянців зі стрільцями і хоч-не-хоч мусів я приказати вертати в Нову Ушицю.

Ми переночували в Н. Ушиці, а ранком вийшли

знову в напрямі Бару. Із ранішніх звітів довідався я, що нічю утікла майже половина моїх новобранців, а межи ними і кількох Галичан; це були явні наслідки вчорашньої аґітації в Говорах. Заледви вийшли ми в діл Ушиці, спинили мене придніпрянські кіннотчики і завізвали до штабу дивізії. Я здержав мою частину і сам пішов до Тютюнника, який вже тоді був в Н. Ушиці. Прийшов та зголосився, по чім Тютюнник спитав мене, з якої я частини і куди прямую. Я виїснив йому, що йду з Ямполя до Команди Етапу в Бар, на що Тютюнник подав мені, що всі Галичани збираються в околицях Деражні — Проскурова, а коли я схочу на силу йти в напрямі Бару до Денікіна, тоді він змусить мене артилерійським вогнем до зміни мого наміру. Я дійсно побачив крізь вікно, як артилерія окопувалася поза містом. Тут мигнула мені хитра думка: я глянув на карту і побачив, що до Бару можу дістатися бічною дорогою через село Пилипи, яке лежить у зовсім противнім напрямі як Говори і крізь нього веде шлях до Деражні; тому я заявив, що йду через Пилипи в Деражню, попрощався і вийшов. Вернувши до моєї частини, дав я приказ до маршу на Пилипи, що мої сотні й виконали; по дорозі весь час супроводжали нас тютюнниківські кіннотчики, перелітаючи на конях то сюди, то туди, доки не упевнилися, що ми дійсно йдемо у Пилипи.

В Пилипах ми підночували, а рано вислав я трьох старшин кінно до Бару на розвідини; вернули вечером з вістями про злуку наших з Денікінцями, а також про те, що в Ялтушкові є наші частини, які саме нас ждуть, поінформовані про наш евентуальний прихід Командою Етапу. Перед відходом з Пилипів поінформував я стрільців про зміну нашого положення, завізвав їх, щоби державися у вірі на добрий вислід наших змагань і провірив склад вишколу, при чім виявилося, що останньої ночі не стало знова около 150 новобранців і кількох Галичан так, що вся моя частина нараховувала заледви 200 осіб; з поганим почуттям вийшов я в напрямі Ялтушкова. Стрільці теж не почувалися весело, на всіх насіло пригноблення.

В Говорах застали ми частини СС-ів, які прямували в напрямі Нової Ушиці і зараз при вході в містечко привитали нас словом „зрадники". Дивне було положення: члени одної і тої самої армії, яка боролася за одну і ту саму ціль і спільну ідею, нині одні звали зрадниками других, одні частини спішили в сторону Поляків, а другі до Денікінців, себто до своїх ворогів! Не знаючи сути річи, я пішов дальше з затисненими зубами, з закритим в серці болем і схованими внутрі слезами. Ми пішли в Ялтушків, щоби там злучитися з нашими і спільно з ними ділити дальшу нашу незавидну долю.

Над вечером почали ми зближатися до Ялтушкова; з далека побачив я розстрільну, яка лежала понад містом і коли ми дійшли недалеко нашої цілі, вона зібралася і кольоною відійшла в напрямі Говорів, минаючи нас боком. Коли ми увійшли в Ялтушків, врадувалися нами дуже частини Галичан під командою отам. Волянського. Ми прийшли саме в час, бо ось місто окружили були СС-и, щоби перебити Галичан за їх зраду.

Ми закватирувалися в цукроварні і вижидали тут дальшої долі. А що я в найближчих днях захорів поворотним тифом, розділила Команда Етапу мою частину, яка не мала більше як 70 стрільців, поміж ялтушківські галицькі відділи.

Шкода було моїх, старшин і стрільців, всіх зусиль положених коло вишколу, жаль ставало, що вишколення і осягнення доброї карної частини із придніпрянських новобранців, діждалися такого сумного кінця.

Лист до Редакції

Високоповажаний Пане Редакторе!

Дозвольте на сторінках Вашого поважаного часопису умістити слідуючого нашого листа:

Ми, низчепідписані, уважаємо своїм громадським обовязком довести до відома цілого Українського Суспільства в Краю, в Америці та на еміґрації наступне:

У Празі та у Відні уже 10 літ лежать на складах видані для України ще у 1919 році, в тисячах примірників, твори одного з найвизначніших наших поетів О. Олеся (три книжки: „На зелених горах", „Чужиною" і Поезії т. V.).

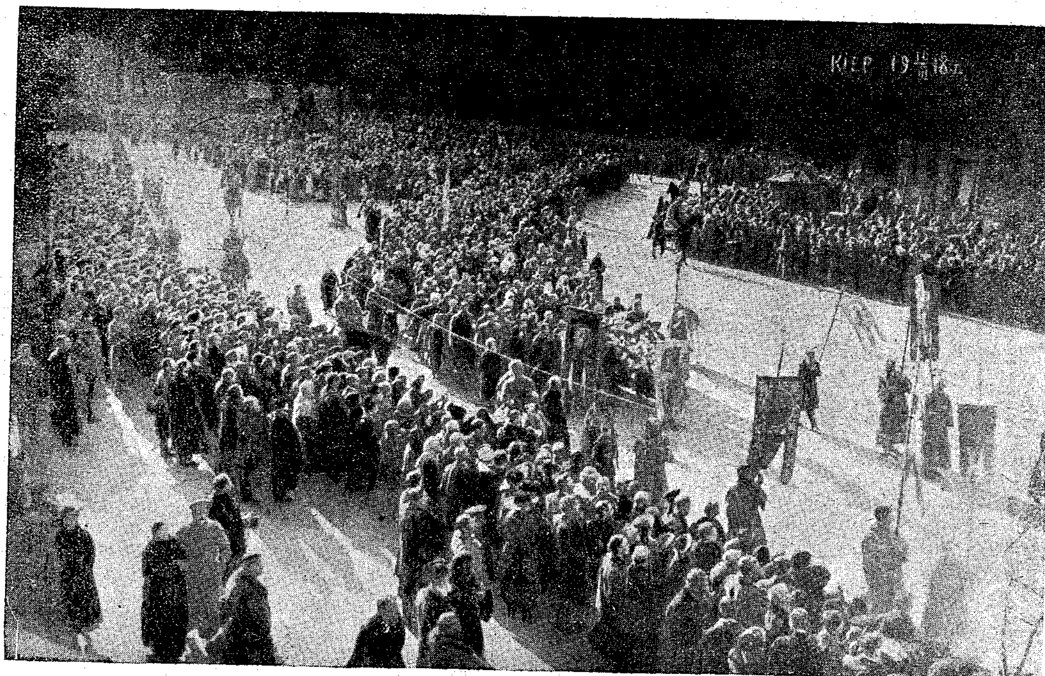
Коли ці книжки, що не могли піти на Україну через відомі події, не буде викуплено в найближчому часі, то всі вони загинуть: їх буде продано фабрикам на папір за борги складам.

Знаємо про сучасну матеріяльну скруту, але віримо, що національна честь не дозволить нам, щоби на очах міліонів нашого народу було вкинено в піч — на радість ворогам — єдине, що стоїть в цей грізний час на сторожі Нації — наше Слово!

Акад. Проф. Д-р І. Горбачевський, ректор Українського Університету в Празі; Проф. Д-р О. Гармашів, Ректор Високого Педаґоґічного Інституту імени Драгоманова у Празі; Проф. Інж. Б. Іваницький, Ректор Української Господарської Академії в Подєбрадах.

Ціни книжок: „На зелених горах" — 50 грошів, „Чужиною" — 1·50 злотих і Поезії т. V. — 3 злотих. — Разом 5 зл. з пересилкою. Замовлення надсилати на адресу Уповноваженого: Viktor Prychod'ko, Řevnice u Prahy, Czechoslovakia.

Гроші посилати по адресі: Zemelnyj Bank Hipoteczny, konto V. Prychod'ko, Lwów, ul. Słowackiego 14.

Похорони героїв, що погибли під Крутами, в Київі 10. III. ст. ст. 1918 р.

Виступ Першої Української Військової Школи

З рукописів пор. *Михайла Михайлика.*

Москва оголосила війну Україні.

Не звільнившися цілком від внутрішньої анархії, маючи ще західний фронт, де до заключення миру з Німеччиною та Австрією потрібно було держати армію, Україна мусіла строїти новий фронт на півночі.

Московські війська не поспішали. Ще тоді застосовували вони головну свою зброю — агітацію.

Наші частини, навіть такі полки, як Дорошенківський, Шевченківський, Сагайдачного, що стояли в Київі, почали деморалізуватися. Вислані на фронт, на самий кордон Московщини, до Курської губернії, почали, щоб »брати-Москалі« не подумали, що їх зачіпають, відходити до Конотопа і там чекали ворога. »Хай посміє піти!« — хвалилися ці славні полки, готові полягти головами, коли ворог почне наступ. Але большевики воювали своїми засобами, — їх агітатори кишіли як черва між козаками, провокаційна робота, тоді мало нами усвідомлювана і незрозуміла, провадилась на цілій лінії. Наші полки розкладалися, а большевики готували »революційні сили«.

Московські війська доходили вже до Путивля. Грізні вістки, одна за другою, доносилися до Київа. Всі вони стверджували одно: в занятих місцевостях нищилося до щенту все українське. Нищилося тоді, як все воно було нам таке дороге, близьке і святе! Не було в Київі свідомого юнака, який би не рвався на Північно-Чер-

Похід вінків підчас похоронів героїв зпід Крут в Київі.

Учні першої української гімназії і священики в поході підчас похоронів героїв зпід Крут в Києві.

нигівський фронт, не рвався захищати свій край. Молодь почала шукати доріг, якими би могла здійснити свій порив. Найлекше було гуртуватися у Вільне Козацтво. В міру творення цих невеличких частин, їх висилано на фронт, але з яким проводом? На начальників цих частин чомусь не призначали знаних і бойових старшин, а нікому невідомих, ніким передтим небачених охотників.

Загроза зростала. Нарешті на фронт до Бахмача було вислано частину Богданівського полку і якісь інші частини, але ці останні залишали майно в дооколичних селах, а самі розбігались. Звичайно, що одного куріня Богданівців було замало, а висилати уже нікого було. »Кіш Гайдамаків«, що формував тоді С. Петлюра, ще нічого з себе не уявляв. Розрахунок на популярність Симона Васильовича не повівся і кіш нараховував лише кілька сотень. До того було вжито Школу Хорунжих (на Подолі) — 600 юнаків свідомої молоді, але показалося, що ними треба було затулити другу дірку — провадити бої проти »військ совнаркому« в районі Харкова, опісля Полтави—Гребінки (рішаючий бій).

Відчуваючи гостро небезпеку Перша Українська Військова Школа, що містилася у Києві в будинку був. Костянтинівської Военної Школи на Печерську, ще на початку грудня постановила на зборах домагатися відправи на фронт проти Москалів. Проти цього заявився був начальник школи старенький полковник Скорино, що юнакам треба учитися в першу чергу, а не воювати.

Але, коли небезпека ставала все ближчою, то інспектор кляс Д. Носенко, який був за виступом школи, цю постанову юнаків перепер, Скорину усунули і школу негайно кинули на фронт. Це були останні козирі. Наказ про виступ, ентузіястично зустрінутий юнаками, вийшов 24 січня і ми в страху за істнування Центр. Ради і Уряду тогож дня залишили Київ і вирушили на Чернигівщину, звідки насувалися на Київ банди Муравйова.

Школа мала в своїм складі до 600 юнаків, з яких половина була у відпустці з причини різдвяних ферій, тому 25 грудня 1917 р. ми прибули в Бахмач у складі 300 душ. Крім одного куріня Богданівців ми застали тут ще якесь Вільне Козацтво до 40 козаків і два примітивні бронепотяги.

Всіма збройними силами України командував тоді полк. Капкан. Команду фронтом обняв сотник ґенерального штабу Дамян Носенко, призначений перед виступом школи на фронт начальником її на місце полк. Скорино. Начальником штабу фронта було призначено командира 3-ої юнацької сотні штабс-капитана Богоєвського, а цілий штаб укомплетовано старшинами школи. В штабі тоді були сот. Гончаренко, хор. Бабій і інші.

Війна не могла носити фронтового характеру, тому

Похід домовин героїв зпід Крут. Похорони в Києві 10. III. ст. ст. 1918 р.

передбачалося захищати головним чином залізниці, якими банди большевиків за допомогою своїх бронепотягів могли провадити наступ.

Час від 25. XII. 1917 до 1. I. 1918 штабом було зужито на те, щоб орієнтуватися, зайняти відповідні позиції, вивідати про ворога і т. п. Жадних боїв ще не було.

Першого січня прибула решта юнаків, що повернула до нового року з відпустки. Другого січня*) четверту сотню на чолі з прап. Левицьким в складі 80 юнак в відправлено до Конотопа, решта мала захищати колію Могилів — Бахмач і лишалась при штабі на ст. Бахмач. Я був в цій сотні. Тут не було ніяких боїв, хоч наша преса і подавала, що в Конотопі ідуть великі бої. В кількох верстах за м. Путівлем підрівна команда Богданівського полку, що була приділена до нашої сотні, підірвала залізничий тор, тому ми були на деякий час спокійні.

Тільки ми прибули до Конотопу (а там було залізниче депо), то нас оточили робітники. Було їх в Конотопі до 7.000. Одні витали, другі гудили. Видно було, що між самими робітниками не було єдности. Опісля ми довідалися, що тут було до 4000 кацапів, а решта Українці, і між ними так само провадилася боротьба. Москалі мали озброєний відділ на 150 чоловіка і скоростріл, але коли ми прибули, вони зброю вже здавали.

В Конотопі ми розброїли кілька ешелонів Москалів, що здолали прибути з фронту зі зброєю. Скрізь ставили нам опір робітники-Москалі, нераз навіть завозили наш потяг в сліпий кінець тору, готуючи нам там пастку. Агітація між юнаками провадилася шалена, але все це не похитнуло духа юнаків.

В самім місті було повне безладдя. Комендант міста і околиць, призначений Центр. Радою, утік звідси давно, залишивши уряд якомусь молодому піякові, що завжди пив, бив жидів і бешкетував. Про це ми донесли штабові і Носенко одізвав його, а навіть здається й приарештував.

Щодалі робітники ставали настирливішими в своїй поведінці, вимагали від нас залишити стацію, дати їм технічний потяг, що стояв тутже, щоб направити підірваний нами тор. Їхні агітатори намагалися брати нас ра ріжні провокації.

Нарешті 7-го січня зявилася до хор. Левицького делеґація і заявила, що робітники винесли постанову їхати направляти тор. І справді, під парою стояв уже й потяг, яким мали виїхати. Потрібні були рішучі кроки, щоби відразу припинити непорядок, але рішучости у Левицького не вистарчило. Юнаки вимагали, щоб він поставився гостро, але він прийшов до сотні і сказав, що він має жінку і діти, що він воювати більше не хоче, і за годину зник з Конотопа. Сотні лишалося обрати собі нового начальника зпоміж юнаків і мені було доручено поладнати цю справу з робітниками. Я приняв делеґацію, насварив на неї, пригадав, що начальником тут є я, категорично наказав загасити паротяг і загрозив в противнім разі тяжкими репресіями, видав тутже наказ підривній команді пустити в повітря їх потяг вразі, якби він рушив з місця. І паротяг згасили самі робітники.

Восьмого січня до Конотопу прибув 113 п. п., який і змінив 4-ту сотню, що в тойже день по наказу зі штабу відійшла до Бахмача (місце стоянки штабу).

Три перші сотні школи, Вільне Козацтво, Богданівський курінь та бронепотяги, як я вже вище зазначив, дістали призначення захищати шлях з Гомеля, звідки мали наступати головні сили Москалів.

Орієнтуючись бистро і зрозумівши тяжке становище, в якім опинилася невеличка горстка юнаків, Д. Носенко почав засипати телеґрамами полк. Капкана, просячи вислати якнайскорше якісь надійніші частини, викликати якусь фронтову частину. Але для Київа ці заяви були без всякого значіння, там уважали, що він має досить сил (що стояли у них на папері) і ніби боялися, щоб Носенко не пішов не дай Біг воювати саму московську столицю. Людина темпераментна Д. Носенко перейшов від просьб до загроз і лайки, і в наслідок цього його усунено зі становища. На його місце прибув штабс-капітан Федір Тимченко.

Правда не всидів на своїм місці і Капкан, його усунули. Його заступив соц.-революціонер Шинкар.

Наше становище на чернигівськім фронті справді було огидне. Наші невеликі частини були островом в тім морі, що навколо бушувало. Повсюди запальна большевицька аґітація, проти якої у нас не було ніяких засобів, нахвалки і провокації чотирох тисяч ворože успосіблених конотопських робітників, байдужність (»нейтралітет«) селянства. Наші полки, що були розташовані на селах на фронті до того здеморалізувалися під впливом большевицької агітації, що готові були повернути скоростріли на нас »буржуїв« (на щастя, всі юнаки були одягнені в звичайні плащі і були більше обдрані як самі козаки).

До всього не було рішучости як у вищого командування так і в командування фронтом, а навіть частинами. Не було видно певного пляну. Зате яскраво показувалася скрізь нехіть, апатія, пасивне прийняття того, що буде, що станеться. Здається командування розуміло несилу і безглуздість боротьби і опустило руки. Я вже згадував про Левицького в описі одного конотопського епізоду. Треба зазначити, що й роля штабу фронту і його істнування за весь цей період нічим позитивним не визначилися. Він був ніби для форми. Коли до нього зверталися, то всякий раз бачили пяних Тимченка і Богаєвського.

Не можна забути, коли в критичний момент, як четверта сотня була загрожена в Конотопі повстанням робітників-Москалів в ночі, до штабу ніяк не можна було дозвонитись. Післані врешті спеціяльним паротягом старшина і два юнаки до Бахмача, застали в штабі всіх пяними, самі взяли потрібні набої, скоростріли і ін. і так вернулися...

В такій моральній атмосфері у нас почався наступ матроських відділів зі сторони Гомеля. Шостого січня вони дійшли до ст. Доч, де й зустріли їх 1. і 3. сотні школи та бронепотяги. Матроси не знали добре пішої війни, йшли »під спиртом« (пяні), не лягаючи; їх богато забито і вони відійшли за річку. У нас знищено бронепотяг і перебито богато обслуги.

Отсе був перший бій з Москалями, про який докладніших відомостей мені бракує. Боєм керував сотник Павло Богаєвський. Коли ми мали тут успіх, то його треба приписати не нашій силі мілітарній, а хоробрости і вірі юнаків в справу наших змагань. По цій перемозі ми так само чули себе безпорадно, як перед нею.

Цілком несподівано Богданівський курінь викликано до Київа. Це була найкраща і найнадійніша частина у нас і ми стали почувати себе цілком самітно, потопаючими в ворожім морі. З приватних розмов з поодинокими старшинами виявилося, що й вони уважа-

*) В другім скрипті — третього січня.

ють ситуацію за безглузду. Юнаки роздумували над тим, що власне вони тут можуть при цих умовинах осягти, чим пояснити недбальство штабу, незрозумілу політику центру, що відкликанняп кур'ня нищить і без того слабий »фронт«, наражує його на загибіль, і над іншими трівожними питаннями. Часть школи (що не була в Конотопі) явно почала деморалізуватися.

Майнув був один втішний вигляд, та й той промайнув без сліду. Саме в тім часі із півночі прибула дивізія оренбурських козаків, провадилися з нею переговори. Командування вже годилося допомогти, але надії на козаків не було. Дивізія пішла далі.

Вночі на десяте січня відбулися загальні збори школи, на яких винесено постанову відіхати до Київа (старшини не старалися поставитися проти такого рішення).

Одинадцятого січня школа прибула до Київа. На фронті лишився штаб, кілька (до 40 чоловіка) Вільного Козацтва та два бронепотяги.

Крути

Очевидно, Штаб Шинкаря не сподівався такого вчинку школи і її приїзд був для нього несподіванкою.

В стінах нашої школи відбувалося формування Студентського Куріня, який Штаб мав вислати нам на поміч. До куріня вписувалася молодь переважно з вищих шкіл (найбільше з Народнього Університету). Студенти, в патріотичнім розпалі, не знаючи ще тих обставин, що спонукали вчинок школи, тих моральних переживань, які в них довелося перенести юнакам, де міряються нерівні сили, панує хаос, недбальство, зневіра, байдужність з одної сторони і злоба, хижість, підступ з другої, — готові були називати юнаків зрадниками. Тяжко було вислухувати докорів, особливо тій частині юнаків, що була проти відізду, а показалася в меншости (IV. сотня), але мусіла скоритися більшости.

Із штабу Командуючого Озбройними Силами України п. Шинкаря прибули старшини і вимагали вертати на фронт.

Школа постановила вислати до Шинкаря делєгацію і докладно поінформувати про справи на фронті. Я був в складі тієї делєгації.*) Як показалося, Шинкарь про все був чудово поінформований. Мало того, він намалював нам ще тяжчу картину, ніж яку ми знали, і покликуючись на »віру в справу,« на необхідність боротьби до кінця, щоби історія не назвала нас зрадниками і т. д. закликав нас знову їхати на фронт. Всі наші докази є цілком зайві, важливий стратеґічний вузол лишається без захисту, шлях на Київ відкритий і вина за втрату Київа покладається на школу.

На зборах школи зробили ми звіт з наших відвідин і щира й завзята молодь знову почала збиратися на фронт, але не вся: на цей раз найшлося до півтораста скептиків, які зрештою забрали свої документи і розїхалися по домівках, не вважаючи на загрозу, що будуть вписані на чорну дошку.

14 січня ввечері два потяги знову їхали на північ на фронт проти Москалів. В однім було 250 юнаків, в другім Студентський Курінь до 300 чол. Це були останні сили, що ще вірили в справу.

15 січня вранці ці сили зупинилися на ст. Крути, куди відійшов штаб і бронепотяги. Вахмач був уже в руках муравйовських військ. Ворожі бронепотяги були на ст. Пліски (між Бахмачем і Крутами) і обстрілювали з гармат Крути. На Крутах було лише Вільне Козацтво, яке лаштувалося відходити на південь. Але юнаки і студенти надали духу і Вільному Козацтву. Жваво почали строїти примітивні окопи по залізниці Чернигів-Ічня, що перетинає біля Крут колію Київ-Бахмач. Ніяких саперних причадь не було, тому під залізничим насипом відкидали сніг, трошки відрубали замерзлої землі, наложили якогось дерева і вийшли окопи, які могли захищати від куль лежачого.

День 15 січня минув досить спокійно. Наші розвідчі стежі вислані навколо виявили, що в селах ворога немає, а на ст. Бахмач і Пліски до 3000 москалів, з них до 1500 матросів, дві доброї конструкції панцирки, військом керує Муравйов.

Наші підготовлялися на ранок до наступу, щоби відбити Бахмач. Ввечері 50 наших кіннотчиків зробили обхід ст. Пліски, щоби підірвати тор за стацією, де стояла ворожа панцирка. Я тоді разом з юнаком С. Могилою був у розвідці. Почало темніти, коли в тилу у ворога почалася велика стрілянина. Це якраз наші кіннотчики зробили напад на ворога з тилу. Їх напад легко большевики відбили. Мені було видно, як в одного старшини забито коня і він відступав пішки. За ним ґналися большевики з скорострілом. Коли по нім стріляв їх скоростріл, він лягав і відстрілювався, коли скоростріл замовкав, він схоплювався і тікав. І втік.

Ми пізно вертали з окопів. Наші сотні вже повинні були в тім часі змінити Студентський курінь і сидіти в окопах. Можливо, що було змінено і пароль. Тому ми не пішли просто на окопи, а взяли напрямок на будку »С« на вузькоторовій залізниці, де кінчалося ліве крило окопів, щоб обійти їх. Тут ворог відкрив по нас гарматний вогонь, зпід якого ми ледве вихопилися без втрат. Наші не відповідали і стрілянина втихла.

Ранком 16 січня прибув на Крути потяг обеззброєних в Київі москалів. Вартовий старшина пропустив їх, взявши слово, що доїдуть лише до підірваного тору, а звідти підуть пішки. Ті очевидно слова не додержали і почали направляти тор при помочі підїхавшої технічної частини ворога. 40 юнаків з нашої резервової сотні поїхали бронепотягом умовити їх залишити свою затію, але на півдорозі вони вже посідали до поїзду і спокійно поїхали далі направленим тором. На місці поїзду ми побачили панцирку, яка обсипала нас градом стрілів, і багато юнаків поранила. Вирвавшися зпід обстрілу, ми відвезли ранених і вернули знову, щоби затримувати ворога.

Біля будки »А« наша сотня розсипалася в лаву і почала обстрілювати ворожі лави, що у весь зріст перед нами вирівнювали свої ряди, займаючи фронт на $1^1/_2$ верстви обабіч тору. На наших очах падали вороги, падали й наші. Потяги і лаву засипували кулями. Ми відходили до своїх. У нас знову були ранені.

В окопах напроти тору і ліворуч від нього сиділи вже три наші сотні а праворуч Студентський курінь. Наша 4 сотня була за рампою відведена в резерву. На стації в 300 кроках поза окопами стояли обидва наші бронепотяги і засипували вогнем своєї артилерії ворожі лави. Сірі і чорні лави ворогів посувалися все ближче і ближче. На білім лоні поля вкритого снігом падали чорні постати матросів. Лави лягали, схоплювалися, бігли, падали, знову бігли і все ближче і ближче. Дві ворожі панцирки і гавбічна батерія заси-

*) Склад делєгації: нач. школи ґен. штабу сот. Носенко, хор. Бабій, юнак Михайлик і ще один юнак, прізвища не памятаю.

пали спереду наші окопи і стацію. З нашого боку стріляло до 40 скорострілів, що були при школі, і кілька при Студентськім курінї. Наші потяги, що разом служили і помешканням, а при них і база з набоями, лишили стацію і відїхали на дві верстви в тил. На стації лишилися лише бронепотяги і два ваґони набоїв до них. Мені з юнаком Могилою довелося стояти на варті коло цеї бази. Недалеко падали ворожі стрільна, в вагони попадали кулі. Наші окопи, що були в 300-500 кроках, заволоклися димом. На кілька кроків від них залягли ворожі лави. Поуз мене бігли одні за другими юнаки і студенти по набої. Один за другим переставали стріляти наші скоростріли: одні попсувалися, інші не мали набоїв. Всі кляли штаб, що зав'з так далеко набої.

Керували боєм команданти сотень. Ні Тимченка, ні Богаєвського, ні нач. школи Нєсенка не було в бою. Всі вони ходили з трівогою біля ваґонів, не тримаючи навіть звязку. В той час, як потрібна була допомога, наша сотня стояла за рампою і нікому було її вислати до окопів. Коли командант сотні наважився з власної ініціятиви ввести її в бій, в той час по вузькоторівці підійшов з Чернигова потяг, з нього висадилося кілька сірих постатей і відкрили стрільбу по нашім лівім крилі. Сотня мусіла наперед відігнати цих невідомих помішників москалям.

На правім крилі вже не чути скорострілів.

Ось показуються невеликі ґрупи студентів. Їх відіслали з окопів, бо вони не вміють стріляти. У одного з них рушниця через плече на рамені. Вся сотня сміється. Наш сотник наказує їм зняти рушниці і йти охороняти стацію. Юнаки тутже учать їх стріляти... А там кипить бій. Працюють кулемети. Аж раптом крики: »Ура!« »Слава!« Шалена атака...

Не могли наші стримати атаки вдесятеро численішого ворога. Безладно, уже без набоїв почали відступати в напрямі потягів. Але забрали ранених, тягли за собою тіла »максимів,« »кольтів,« а хто устиг взяти лише замок.

З криком »ура« кинулися москалі до стації. А там же були ті студенти, що не вміли стрілять! Боляче, сумно і гірко робиться, коли пригадаю ті молоді обличча. Вони всі попали в полон.

Ми мали три переповнені ваґони ранених.

Козацьке самостійництво в кінці XVI століт.

Написав — *Теофіль Коструба.*

Козаччина розвинулася на землях, що лише номінально належали до В. Кн. Литовського, а згодом, після прилучення українських земель до Польщі (1569 р.), так само номінально належали до Польщі. Центральні власти не здавали собі навіть добре справи з того, як завелика ця земля, чи заселена вона, чи ні. Так вона великими куснями переходила під владу магнатів. Але направду землі ці були дуже богаті й манили до себе людність. Правда, від кінця XV. ст., від часів нападів хана Менґлі Ґірея з татарами, вони пустіють, так, що осілої людности там майже не було. Але крім чабанів, що випасали там стада (чи то татарські, чи українські), осідали потрохи „на уходах" і люди, що їх кортіло жити „на мясі й меді". „Козакувати" значило ходити у степ для добичі. Козакували міщани, але козакувала і шляхта, навіть не виключно українського роду. Тож і козаччина того часу — кінця XV. й 1. пол. XVI. ст. — не становить ще якоїсь національної сили. Вона й не могла її становити, не маючи якоїсь тривкої орґанізації. З козаків виробляявся в небезпеці добрий вояк; треба було лише їх якнебудь зорґанізувати й надати їм виразно характер того, чим вони мусіли стати: української військової сили, що в першу чергу боронила б Україну від турецько-татарських наїздів. Проєкти і спроби орґанізувати козаків роблено продовж XVI ст. кілька разів (1524, 1533, 1541 — навіть зроблено було реєстр, щоби здержати від наїздів на татар, 1572, коли вони стають правно признаним станом і т. д.); проєкти виходили від пограничних старостів, що розуміли вагу козаків як оборони перед татарськими нападами. Але центральне правительство своїми реформами бажало обмежити козацькі наїзди (як от 1541 р.). Це було противне цілій структурі козаччини й вона, під покровом українських панів (Претвич, Дашкович, Вишневецький і ін.), або й під їх проводом, **мимо волі уряду,** робили далі свої наїзди. Тут було джерело козацько-польського конфлікту. Втягаючи в себе державнотворчі українські чинники, що несли в собі традиції ще старої Княжої Держави, козаччина з неозначеної маси ставала чимраз більше **українською** силою, що заступала інтереси України. Недбалість уряду у справі оборони границь мусіла визвати місцеву силу, яка б робила службу оборони границі. А далі, життя на волі, без повинностей, виробляло почуття незалежности, тим більше — що цей новий стан був лише з мусу толєрований. До того, до нього приставав усякий опозиційний елємент, і ще збільшав самостійницькі тенденції. З часом — а сталося це вже в часі повстання Наливайка (1596.) — лучиться з цим національний антаґонізм. Не диво отже, що саме в кінці XVI ст. чуємо між казаками самостійницькі кличі.

Вже давніше козаки входять у порозуміння із заграничними володарями, прим. московськими чи волоськими. Вже 1579 р. вони йшли помогати волоському господареві Івоні проти турків. „Вони є люди свобідні", завважує з того приводу історик Бєльський; пішли собі „не питаючися короля" [1]). У 1580-х рр. констатував Зборовський, що козаки „не дбають на короля пана свого, ані на вітчину, в котрій породилися (-Польщу в державному розумінню), тільки всю надію покладають на цьому місці, де живуть, а так якби сказати тією відомою приповідкою: „Póki żyta póty byta" [2]). Тут було дещо правди, але не вся; вони чимраз більше звязувалися з Україною, в міру того, як втягали в себе консервативні українські елєменти.

Не диво отже, що зносячися з цісарем Рудольфом II. у справі участи у протитурецькій лізі (1593 р.), козаки не забували підчеркнути, що вони „**люди**

---

[1]) Жерела до історії України, т. VIII. Львів, 1908, стор. 24.
[2]) Там само, стор. 25-26

вільні й не підлягають ніякому пануючому, але свою військову силу (з якої найрадше живуть) по волі обіцюють тому, кому хочуть"[1]).

Ця „вільність і незалежність" проявлялася двояко. Могла вона бути або чисто становою, козацькою, що не оглядалася на національні, релігійні, чи інші інтереси цілої суспільности. Але могло й так бути, що самостійність козацька покривалася зі самостійницькими тенденціями цілої нації, себто — стаючи речником інтересів цілої нації.

Чисто станове самостійництво маємо в кінці XVI. століття в русі Криштофа Косинського. В цього ватажка козацького, що був із польського роду, як усі познаки на те вказують[2]), не могло бути ідеї самостійности української нації. І справді, він виступив проти сина „стовпа й оборони" Українців (кн. Василя Константиновича Острожського), кн. Януша, сина людини, що її вважали ніби за удільного монарха України. „Княжа острозскоє Василій Константинович рожай свой з благословенного Яфето-роского поколіня провадит: пресловутого Володимира, в святом крещенії Василія, монархи великого, і Даніїла, княжат росских, власний потомок; ...в обоєм висоце преславний: в дільности і правовірії; первий межи княжати роскими, великий заступ (-заступник) і потіха всего народу роского; мур желізний на украйнах, страх і трепет татаром... Муж обичаєв царських...", як писав про нього Копистенський у „Палінодії"[3]). Пішло за майно, до якого мали претенсії кн. Януш і Косинский[4]).

Не могло, отже, бути ніякого національного самостійництва. Не входячи в подробиці повстання, вкажу лише на те, що тут саме й виявилося це самостійництво станове, козацьке, яке наробило багато галасу. Володимирська шляхта констатує, що козаки Косинського, вийшовши в воєводства Київське й Волинське, „обичаєм неприятельським замки і міста так Єго Корол. Милости, яко і шляхетскіє посідают і людей забіяют і мордуют, палят і пустошат і до присяг на послушенство своє примушают, подбиваючи їх на послушенство своє"[5]). Значить, козаки виступають тут цілком як ворог, хтось, що не належить до держави, вимагають для себе присяги. Але це не є національний рух, бо саме найсильніші національні чинники є проти нього. Після цього цілком оправдано чулося шляхетські жалоби на козацьку „державу в державі"[6]), а польський уряд у своїх зносинах із татарами й турками запевнював, що козаки нікого не слухають, що, отже, уряд не має на них ніякого впливу[7]).

Цілком інакший характер має козацьке самостійництво, що появилося в повстанні Северина Наливайка (1592-1596). Сам Наливайко вийшов із гуртка, близького до кн. Острожського; його брат Дамян був письменником із того гуртка. Саме тоді відбувався Берестейський Собор і Наливайко з козаками стає по стороні православних. Це надало вже козацькому рухові Наливайка національний характер. Він не був чимсь відокремленим у суспільності. Знаємо прим. про звязок Наливайка з Андрієм Тарнавським, галицьким підчашим[1]); дасться вказати на звязки української шляхти[2]) й духовних кругів[3]) із козаками в час повстання. А тому, що Наливайко обстав за православними в їх боротьбі з католицько-польським натиском, Поляки прозивали православних „наливайками"[4]). Не треба забувати, що тоді національні змагання проваджено під релігійним прапором, як робить це ще й пізніше Хмельницький[5]). Отже „наливайки" значило більше-менше те, що пізніше „мазепинці", чи навіть „гайдамаки".

І тому, як чуємо про самостійництво Наливайка, то це вже не є станове, козацьке самостійництво. За ним скриваються вже національні незалежні сили. А ми саме й читаємо в записці Як. Пшонки, що Наливайко, прийшовши в околиці Слуцька й награбивши чимало „так забогатів із добичі, що оплачував собі кілька тисяч людей (-війська) й велів себе називати цар Наливай"[6]). За цим, певно, сиділа не одна лише гордість і зарозумілість із багацтва!

Не диво отже, що козацтво ставало в очах суспільности новою національною силою. Кн. Януш Острожський говорив 1605 року про козаків таке: „Kozacy uniwersały rozpisali w tamtych krajach, każąc sobie pieniądze składać; zaczem obawiamy się, aby chłopi nasi za takiem swowoleństwem, kiedy kary niemasz, z kozakami nie przystawali i do nich się nie przyłączali").

Матеріял був добрий; треба було лише вдатної руки, щоби остаточно переформувала козаччину в національну армію. Зумів це зробити Петро Конашевич Сагайдачний, і тому цілком справедливо міг написати Касіян Сакович у „Віршах на жалосний погреб" Сагайдачного про козаків, що вони

Племя то єсть з насіння оного Яфета,
  Который з Симом покрил отчіє секрета.
За Олега, росского монархи пливали
  В чолнах по мору и на Царгород штурмували.
Їх то продки з росским ся монархом крестили
  Владимиром і в вірі той статечне жили.
При которой і они так стоят статечне,
  Же за ню умирати готові конечне.
Бивали межи войском тим князі і пани,
  С которих виходили добрії гетьмани.
Яким і тот їх гетьман Петр Конашевич бил,
  Который прав рицерских дільностю всюди слил.
О войску запорозком кождий может знати,
  Як оно ойчизні єсть потребно, уважати.
Україна тим войском вцале зоставаєт,
  А где запорозцов ніт, татарин впадаєт...

Так було справді. Стара українська державна традиція разом із її носіями перейшла до нової, свіжої сили.

---

1) Слова з листу ціс. Рудольфа II. до польського духовенства з д. 11. VI. 1594 р., див. Е. Барвінський, Причинки до зносин ціс. Рудольфа II. й Папи Климентія VIII з козаками, Зап. НТШ. т. 10. стор. 33.

2) Біографічні дані: В. Доманицький, Козаччина на переломі XVI-XVII. вв., Зап. НТШ. т. 60, стор. 5-7, Грушевський, Історія, т. VII., стор. 181. і д.

3) М. Возняк, Старе укр. письменство, 1922, стор. 274-275.

4) М. Грушевський, Історія, VII, стор. 182-183.

5) Архив Юго-Зап. Росії, ч. III, т. 1, ч. 16.

6) Жерела, т. VIII. стор. 43-44.

7) Пор. там само, ч. 90. і ін.

1) В. Доманицький, Причинок до історії повстання Наливайка, Зап. НТШ. т. 40.

2) М. Грушевський, Матеріяли до історії козацьких рухів 1590-х рр., Зап. НТШ. т. 31/32, док. ч. 12, 16.

3) Грушевський, Історія VII. с. 212.

4) Тому прим. українська шляхта з Галичини зносилася з Молдавією (чого свідоцтвом є т. зв. Волоська церква у Львові), а навіть масово приставали до Мухи, що мабуть післаний був (1490 р.) молдавським воєводою до Галичини і зробив повстання (диви Т. Коструба, Повстання Мухи 1490 р., „Новий Час", 1930, ч. 132, 133). Лише не багато людей, як от Мелетій Смотрицький, здавали собі справу з того, що віра а національність — це ріжні речі.

5) Грушевський, Історія VII, стор. 208. нот.

6) Жерела, т. VIII. стор. 110 (ч. 82).

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

Горшківський Я. Підвищення в ранґи. „Син України“, 1920. 4⁰, ч. 5, ст. 3-4.

Зміст наказу Гол. Управи В. УНР. від 28. V. 1920, ч. 49.

Гостина в Петлюри. (Оповідання кореспондента „Petit Parisien“). „Праця“, Бразилія, Прудентополіс. 1919, ч. 28.

Липень 1919, сальон-ваґон на малій стації. Передрук з „Шляху“.

Гостина відпоручника америк. Черв. Хреста в таборі укр. збігців в Святобожіцах. „Укр. Прапор“. Відень, 1919, ч. 9-10.

Гр-ак Ев. Анкета в справі української визвольної літератури. „Кал. Черв. Калини“ на 1924 р. Львів-Київ, 8⁰, ст. 178-180.

Граничка Лука. Як писався літопис проф. Боберського. „Літопис Черв. Калини“. 1929. 4⁰, ст. 13-14.

Гр. Гл. 6-та стрілецька дивізія на Вкраїні. „Укр-Стрілець“, Київ (?) 1920, ч. I, ст. 11-15.

Гр. Гл. Січові Стрільці. (До характеристики). „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922. 8⁰, ст. 40-42.

Гребінник А. Розвідка. „Кал. Дніпро“ на 1931 р. Львів. 1930. 8⁰, ст. 73-78.

Лятичів. VIII. 1921.

Грех Я. Коротка історія Січових Стрільців. „Стрілецький Календар“ на 1920 р. Староконстантинів, 1919, м. 8⁰, ст. 31-40.

Розділи такі: Орґанізація С. С. у Київі. Виступ С. С. у Київі 17. І. до 18. ІІ. 1918, ст. ст. Січовики в Київі до розброєння. Січовики по розброєнню. Білоцерківська орґанізація С. С. Бої Січовиків з моск. большевиками від лютого по жовтень 1919 р.

Григорян С. полк. Козак Сичук. Збірник „На Руїнах“. Каліш, 1922. 4, ст. 21-24.

В віршах.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

БЮЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО КАБІНЕТУ В ПРАЗІ Ч. 1. Прага 1932. Видає український історичний кабінет у Празі під керовництвом Проф. Д-ра Яна Славіка. Зміст: Від видавництв. Із праці українського історичного кабінету в 1931 р. Ріжне. До українського громадянства.

В своїм зазиві звертається управа і видавництво до українського громадянства, щоби висилали всякі історичні матеріяли до кабінету а також всі журнали і часописи.

Матеріяли належить присилати на адресу: Praha IV. Loretánské nam. 109. Č. S. R.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 3. / Березень 1932.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві